

**Universitat de les
Illes Balears**

Facultat d'Economia i Empresa

Memòria del Treball de Fi de Grau

El calçat a Inca a partir dels anys 60

Magdalena Rotger Colom

Grau d'Administració d'Empreses

Any acadèmic 2018-19

DNI de l'alumne: 43195108G

Treball tutelat per: Ramón Molina De Dios

Departament d'història de la economia

S'autoritza la Universitat a incloure aquest treball en el Repositori Institucional per a la seva consulta en accés obert i difusió en línia, amb finalitats exclusivament acadèmiques i d'investigació	Autor		Tutor	
	Sí	No	Sí	No
	☒	☐	☒	☐

Paraules clau del treball:

Inca, Calçat, Fàbriques, Indústria.

ÍNDEX

1. Introducció: justificació de l'elecció del tema, interès i actualitat	4
2. Història del calçat	4
3. Procés de la fabricació de la sabata	7
4. Del taller a la fàbrica: els gremis	17
5. Sabaters sense fàbrica	18
CAMPER. Societat Coflusa S.A.....	18
FARRUTX. Piel Internacional S.A.....	21
6. Història de les fàbriques a Inca	22
.....	24
LOTTUSSE	25
CALÇATS SEGUI	27
BARRATS 1890	29
BONAFE & GUASP	32
YANKO.....	34
GEORGE'S	39
BELART	40
CALÇATS BELTRAN	41
PEPE ALBALADEJO	43
CALÇATS FLUXÀ	44
CALÇATS TONI BISQUERRA	47
CALÇATS BALLESTER.....	48
CARMINA SHOEMAKER	50
7. Sistemes de contractació de llocs a domicili	52
8. Selec Balear	53
9. Recessió de 1977	58

10.	Museu del calçat i de la pell	62
11.	Testimoni sabater: Pau Rotger Reus.....	63
12.	Bibliografia	72
13.	Índex imatges.....	73
14.	Índex mapes	75
15.	Índex taula.....	76

1. Introducció: justificació de l'elecció del tema, interès i actualitat

La indústria del calçat sempre ha estat present a les Illes Balears, i concretament a la ciutat d'Inca, coneguda com a "Inca, la ciutat de la pell". Des de la meva infància la nostra família sempre ha estat molt vinculada al món del calçat, el meu avi i el meu pare tota la vida s'han dedicat a aquesta professió. Tantes coses bones els ha portat el món de la sabata, que el meu interès per aquest sector any rere any ha anat augmentant. És tant important el calçat a la capital del Raiguer que tinc moltes ganes de conèixer tota la història i serà amb el treball de fi de grau que podré investigar, aprendre i conèixer més aquest món a partir dels anys 1960.

Malgrat que actualment la sabata no passa per el seu millor moment i són poques les fàbriques que segueixen obertes a Inca, les firmes són conscients de que Inca marca la moda en calçat i, per tant, fan un gran esforç en oferir cada any, temporada rere temporada, una mostra de models cada vegada millors. Els sabaters artesans, el seu saber fer i l'experiència es combinen amb els nous sistemes de fabricació reconeguts per la seva qualitat i excel·lent acabat. A dia d'avui la improvisació ha desaparegut. Tot segueix un ritme molt concret i determinat.

2. Història del calçat

Durant les primeres dècades del segle XX a la ciutat d'Inca hi havia dues maneres de produir: el taller artesà i la fàbrica mecanitzada.

Durant la Primera Guerra Mundial (1914-1918) es va iniciar la mecanització de les fàbriques del calçat, a partir d'aquests moments aquesta indústria va començar a créixer. Els treballadors feien moltes hores de feina i l'objectiu era fabricar un calçat de qualitat fent les mínimes inversions de capital a l'empresa.

La Guerra Civil (1936-1939) va suposar un nou creixement de la indústria del calçat. Es va apreciar un augment de les màquines dins les fàbriques i a partir dels anys cinquanta la indústria de la pell era la pionera. Des d'aquests

anys l'economia d'Inca va dependre d'aquest sector, molts d'inquers rics invertien en el sector de la sabata per així obtenir uns beneficis.

A finals del segle XIX i a principis del segle XX va augmentar considerablement la mà d'obra, concentrada a pocs tallers. Un d'aquests tallers era el qui liderava Antoni Fluxà, fundador de Lottusse. Fins als anys vint les sabates es fabricaven a petits tallers amb una producció limitada i un mateix obrer començava i finalitzava la sabata. Però en aquests anys alguns tallers instal·laren les primeres màquines i d'aquesta manera, els obrers podien treballar tot el procés de la sabata amb elles.

“El 1910 Antoni Fluxà havia iniciat els tràmits per construir un gran taller al carrer de l'estació. El 1918 els empresaris sabaters Payeras i Gelabert demanaven permís a l'Ajuntament per instal·lar motors de gas per a les seves fàbriques. El 1920 ja són 8 els tallers de sabates que apareixen en la matrícula industrial. Aquest mateix any ja són 511 els inquers que treballen en el sector del calçat. Els beneficis econòmics que havia generat la Primera Guerra Mundial afavoriren l'aparició de nous tallers. El 1927 funcionaven 22 tallers de calçat, 4 dels quals tenien més de 50 operaris, però encara sobreviuen 18 sabaters que continuaven treballant amb els sistemes de fabricació artesana.” (Pieras Villalonga & Rayó Bennàssar, 2000, 118)

El sector de cada vegada anava en augment i com a conseqüència l'oferta de mà d'obra va incrementar, de forma que els treballadors no eren tots inquers sinó que la gent dels voltants també és desplaçava a la ciutat per treballar, sobretot la gent més jove. A partir de l'any 1930 es va iniciar la immigració de peninsulars. Els forasters arribaven a Inca per la gran demanda de feina que hi havia. La feina no necessitava molta especialització i, per tant, aquesta mà d'obra poc qualificada servia per fer feina als tallers.

L'any 1933 després d'uns anys bons del sector, Inca compta amb una potent indústria del calçat. Durant els anys 1940 i 1950 la incorporació de màquines als tallers seguia creixent.

“El quinquenni 1950-1955 representa per a la ciutat una estabilitat econòmica que repercutirà en un creixement poblacional. El 1955, el nombre d’immigrants peninsulars és considerable: un 11,1% respecte del total de la població. Així, mateix, hi ha una altra immigració que augmenta el nombre, i és la de mallorquins d’altres municipis, que representen el 22,8%. Aquest creixement l’hem de relacionar amb un període econòmic d’expansió. A partir del 1960 i fins 1966 la immigració peninsular és elevadíssima. Coincideix plenament amb l’expansió del sector del calçat (...) L’aportació de la mà d’obra *forestera* és crucial per a la indústria inquera, que exporta des de fa uns anys a l’estranger (...) El 1991 els *forasters* representen el 21,1% del total poblacional d’Inca, el segon grup poblacional en importància després dels naturals d’Inca (...) Durant els anys seixanta sortiran empresaris amb noves idees basades en el disseny com una marca de fàbrica. El 1965 hi ha, ni més ni manco, que 113 tallers de sabates a Inca.” (Córcoles, 2000, 15)

La immigració de forasters va seguir augmentant fins a finals del segle XX. Arrel d’aquest augment, diversos tallers grans es varen convertir amb societats. A la dècada dels anys 1960 varen aparèixer nous empresaris que han estat fruit de firmes molt conegudes. S’aprofità per obrir nous mercats als Estats Units i, per aquest motiu, els obrers feien totes les hores extres necessàries per cobrir la demanda d’aquests mercats.

La devaluació del dolar a l’any 1978 va ser un problema per el món de la sabata. El 1979 la jornada laboral va disminuir de 5 a 3 dies, fet que va fer els pròxims dos anys es varen haver de tancar fàbriques.

Amb el pla de reconversió presentat pel govern espanyol l’any 1981 el sector de la sabata va promoure un calçat de qualitat amb noves tecnologies. Però va ser l’any 1994 amb les ajudes europees que l’Objectiu 2 va proporcionar, diferents empreses es varen decantar per produir un calçat d’alt prestigi.

“L’objectiu 2 és una de les mesures importants per recuperar la indústria inquera. Es tracta d’un programa internacional dedicat a reactivar les zones industrials en declivi. L’àrea d’influència de la Mancomunitat del raiguer, que inclou Inca, aconseguirà accedir al programa l’any 1994. Aquest pla inclourà una gran quantitat d’ajuts econòmics per a la modernització de les empreses, però, a més, inclou altres eixos d’actuació, com són la formació de treballadors, el foment de l’exportació, l’assessorament empresarial, les beques de treball i la creació d’un centre tecnològic.” (Córcoles, 2000, 17)

Antigues fàbriques de sabates que es varen veure amb l’obligació de ser tancades es transformaren en superfícies comercials. A dia d’avui, el món de la sabata segueix subsistint a Inca però amb un nombre reduït d’obriers degut a les poques fàbriques que segueixen en funcionament. Una mostra de la importància de la sabata a la ciutat d’Inca és l’existència del Museu del Calçat i de la indústria que es situa a l’antic quarter General Luque.

3. Procés de la fabricació de la sabata

La fabricació del calçat és un laboriós procés d’origen artesanal que ha anat evolucionant al llarg dels segles conservant la seva essència. Aquesta evolució històrica ha estat el resultat de combinar diferents vessants de la creativitat humana, aplicada tant a les directrius de la moda com als avenços tècnics que han permès l’aparició de maquinària cada vegada més especialitzada. A continuació s’explicarà com és el procés de fabricació amb les imatges corresponents de cada màquina, realitzades en el Museu del Calçat, per mi mateixa en el mes de març del 2019. Per elaborar aquest punt s’ha consultat el següent llibret (Rotger, y otros, 2018, 6-21) i també la font oral (Rotger & Rotger, 2019)

El procés de formació de la sabata s’inicia amb el modelatge de formes de fusta per el disseny i la forma. La forma és una còpia abstracta de fusta o bé de plàstic que simula el peu humà i la principal funció es substituir el peu durant el procés de la sabata. El former modela la forma seguint el disseny que inicialment ha dut a terme el modelista-patronista. Per acabar, el former realitza

un forat a la part superior de la forma, per què acabat el procés, es pugui treure fàcilment.

Imatge 1: Formes de fusta. Imatge pròpia del museu d'Inca, març 2019.

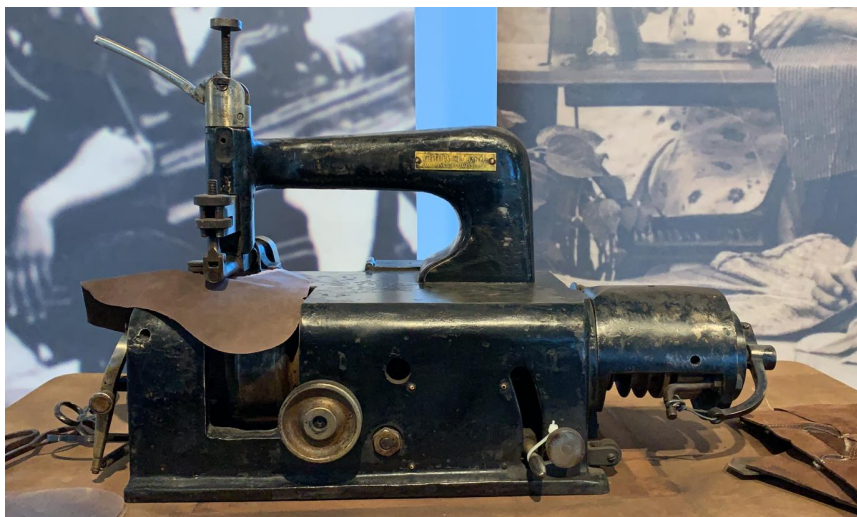
Seguit, s'inicia el patronatge i tall amb l'aparell per escalar patrons. Reprodueix patrons a diferent escala a partir d'un patró original i desenvolupar les diferents talles d'un mateix model de calçat. El tallador era el qui s'encarregava de tallar la pell a partir dels patrons de les sabates. A dia d'avui, existeix una màquina que s'encarrega del tallat.

Imatge 2: Aparell per escalar patrons. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019.

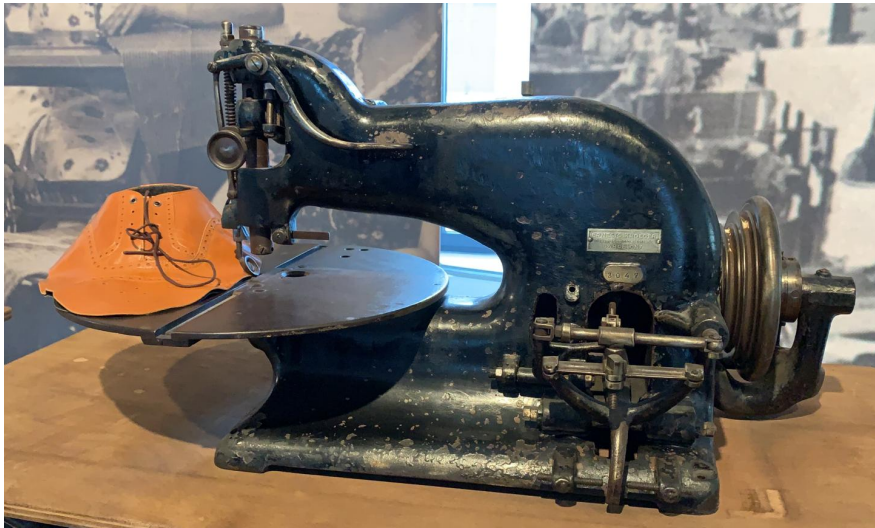
A continuació, un cop que el tallador havia acabat els talls, aquests passaven a la secció d'enfranquiment (aparat), generalment aquesta secció estava formada per dones i estava composta per diferents tasques: el rebaixat, el trepat i el repuntat.

La màquina de rebaixar disminuïa la grossor de la vora dels talls que han d'anar acoblats i així uniformar tota la superfície de la pell.

Imatge 3: Màquina de rebaixar dins la secció d'enfranquiment. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019

La màquina de trepat ornamentava la sabata amb petits forats.

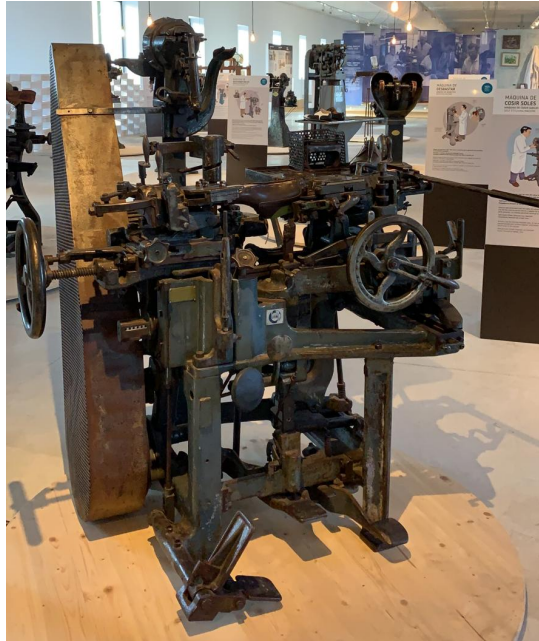
Imatge 4: Màquina de trepat dins la secció d'enfranquiment. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019

Per unir els diferents talls i cosir-los entre ells utilitzaven la màquina de repuntar.

Imatge 5: Màquina de repuntar dins la secció d'enfranquiment. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019

Seguidament, es passava a la secció del muntatge i de la fabricació de la sabata. Disposaven de diferents màquines explicades a continuació. La màquina de muntar o de centrar permetia modelar les punteres i taloneres de la sabata.

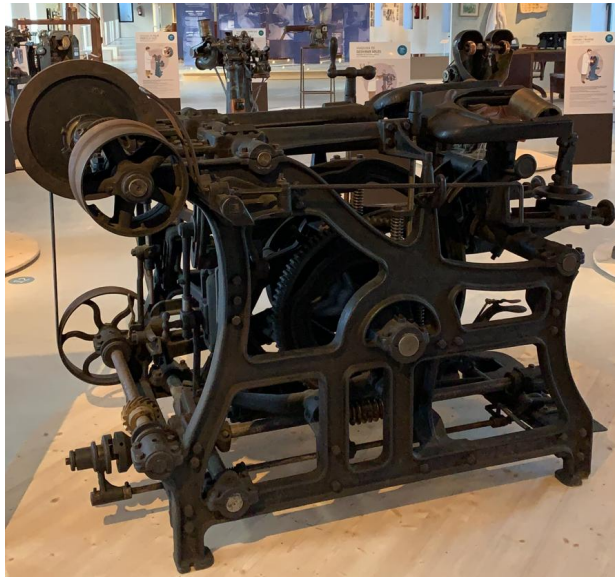
Imatge 6: Màquina de muntar o de centrar. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019

La màquina de cosir soles, cosia les parts inferior i superior de la sola utilitzant els fils que s'enceraven en la part posterior.

Imatge 7: Màquina de cosir soles. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019

La màquina d'assentar, aplanava i allisava les soles perquè quedessin llises i emmotllades. La forma dels corròns s'adaptava als contorns i a les necessitats del tipus de sola que es desitjava tenir.

Imatge 8: Màquina d'assentar soles. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019

La màquina de desbastar tallava i polia les parts més bastes, dures o aspres de la sola per facilitar el cosit posterior.

Imatge 9: Màquina de desbastar. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019

La màquina per marcar punt, senyalitzava les posicions on hi havia d'haver els punts de la costura i realitzaven una funció decorativa.

Imatge 10: Màquina per marcar punt. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019

La màquina de desvirar soles retallava el sobrant i les imperfeccions dels contorns de la sola.

Imatge 11: Màquina de desvirar soles. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019

La màquina de toscar sola donava un acabat llis i uniforme a la sola i després es tintava i es fregava per eliminar les imperfeccions.

Imatge 12: Màquina de toscar sola. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019

La màquina de cardar o raspar polia els tacons i cardava la pell.

Imatge 13: Màquina de cardar o raspar. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març

La màquina de polir fronts de tacó raspava la part frontal amb paper de vidre.

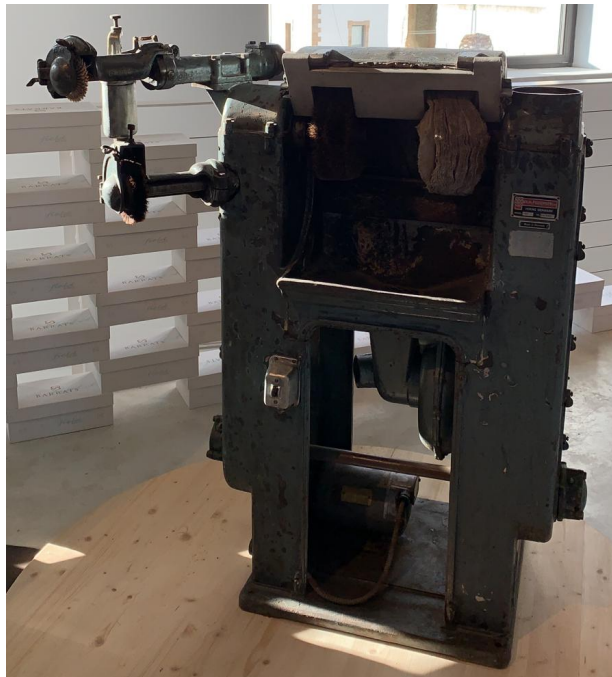
Imatge 14: Màquina de polir fronts de tacó. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019

Per l'acabament de la sabata, la màquina de passar ferros segellava i precintava en calent la sola amb la vira. També, allisava i alluentava la sabata.

Imatge 15: Màquina de passar ferros. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març

La màquina de polir, servia per netejar i abrillantar. Aquí ja es deixava tot net i brillant perquè la sabata ja passava a la secció d'envasat.

Imatge 16: Màquina de polir. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019

La màquina per vaporitzar pell, el bufador, extreia les arrugues de la pell de la sabata ja muntada. Al mateix temps, el bufador tirava aire calent per hidratar i suavitzar la pell. El procés de mecanització acabava aquí.

Imatge 17: Màquina per vaporitzar pell (bufador). Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019

El procés es finalitzava a la zona d'envasatge. Aquesta secció, també formada majoritàriament per dones, es feien els últims retocs, es revisaven els desperfectes, s'enllustraven i es lligaven els cordons per a que la sabata quedés llesta per a la seva venda. Amb molta delicadesa, es col·locaven cartons a l'interior de les sabates perquè no s'aixafessin.

Després de tot aquest laboriós procés, les sabates eren comercialitzades mitjançant distribuïdors per a que finalment, es poguessin posar a la venda i els clients disfrutassin de poder passejar amb les noves sabates.

4. Del taller a la fàbrica: els gremis

Els gremis eren associacions formades per diferents persones on desenvolupaven una mateixa professió. En el cas d'aquest treball, els gremis estaven formats per diferents sabaters els quals es posaven d'acord per fer feina i realitzar tot el procés manualment, des de l'inici fins al final de la sabata. Les associacions gremials van sorgir a les ciutats europees medievals per reunir els artesans que compartien ofici. D'aquesta manera els artesans podien potenciar l'activitat, organitzar la demanda i garantir el treball per a tots els associats.

Encara que es considera el segle XIX el començament del sector del calçat com a motor de l'economia, els gremis de sabaters a Inca ja existien des del segle XV, sent dels més antics de Mallorca. Les empreses familiars i amb una gran posició històrica han estat les que han impulsat aquest sector.

La producció es basa en el sistema de treball gremial mosso-fadrí-mestre.

- Mossos: eren les persones que aprenien l'ofici. El mossos anaven a viure a casa del mestre per un període de 4 anys i aquest el mantenia i li donava estatge. El contracte havia de ser firmat davant un notari del gremi.
- Fadrins: quan ja havien passat els 4 anys de mosso, seguia un altre període de dos a quatre anys per seguir aprenent l'ofici. Quan acabava el període, es realitzava un examen per a poder arribar a ser mestres.

Quan s'acabava aquesta etapa els fadrins havien de decidir a quina classe de calçat es volien dedicar.

- **Mestres:** eren les persones que havien completat l'aprenentatge durant un màxim de vuit anys.

Les noves idees i les aparicions de les primeres màquines acceleraren el procés de la desaparició dels gremis. La tendència de concentrar-se a les fàbriques fa disminuir el nombre de petits tallers, fet que provocava canviar els esquemes tradicionals de la fabricació de la sabata.

Al voltant de les fàbriques de calçat hi havia indústries auxiliars per poder dur a terme la fabricació de la sabata. Aquestes indústries eren, entre d'altres, les dedicades a l'adob de la pell, les soles de goma, els talons, les coles i les capsas de sabates.

La concentració d'obriers comença a principis del segle XX i s'atribueix a Antoni Fluxà. L'objectiu de la concentració de sabaters era millorar la qualitat del calçat i augmentar la producció. La producció fins l'any 1920 era de calçat masculí i a partir d'aquest any varen incorporar una línia femenina. Any rere any, el sector va introduint maquinària i és quan s'observa una divisió del treball. Tot i així, encara no fa desaparèixer completament el treball artesanal.

5. Sabaters sense fàbrica

CAMPER. Societat Coflusa S.A.

La firma Camper va ser fundada el 5 d'abril de l'any 1975 amb una altra idea de concepte d'empresa. Els fundadors varen ser Llorenç Fluxà Figuerola i els seus tres fills; Toni Fluxà, Miquel Fluxà i Llorenç Fluxà baix la societat Coflusa S.A. significa, Companyia Fluxà Societat Anònima.

De l'adjectiu mallorquí que s'utilitza per expressar que quelcom procedeix del camp, "camper" (amb accent a la darrera síl·laba) va sorgir la marca "Camper", convertida en paraula plana que atorgava una fonètica més anglicitzada.

“En l'àmbit de la producció de calçat, el naixement de Coflusa S.A. obeeix a la idea central de vendre una marca, però sense una estructura industrial lligada de manera directa a ella. En aquest sentit, la flexibilització és l'eix sobre el qual es mou tot l'engranatge fabril: l'empresa no disposa, ja en els seus començaments, d'un lloc físic particularitzat en què es fabriquin sabates, sinó que la seva infraestructura es vincula més a una confecció d'alt valor afegit en què el disseny, d'una banda, i una filosofia particular, de l'altra, determinen un fet diferencial en el gènere fabricat. El punt de partida que pul·lula en les ments de l'empresari i el seu equip és el sentit de mediterraneïtat del producte que busquen fabricar, en la perspectiva de treballar cap a una potencial clientela que valori sensacions contradictòries: un estil fresc però ancestral alhora, urbà encara amb sòlids recordatoris agrícoles, jove i intemporal.” (Manera, 2002, 445)

Llorenç Fluxà es posa al davant de la firma amb la idea de fabricar unes sabates de camp. “El primer parell de sabates que incorpora de forma embrionària: el "Camaleon". Es tracta d'un exitós model que emula l'antic calçat dels cuidadors de porcs - porqueres -, i que s'elabora a partir de material reciclat - pneumàtics d'automòbils, retalls de pell i de lones.” (Manera, 2002, 446, 447)

Actualment, les sabates de la línia Camaleon es fabriquen a Àfrica Occidental al país Burkina Faso i s'han convertit en objecte de consum per part de la població més jove, que introdueix aquest nou tipus de calçat en el seu estil de vestir.

Camper, sempre ha estat una firma sense fàbrica. No té unitats productives pròpies, ja que contracta la fabricació a tallers i centres aliens a l'empresa. Degut a la crisi del petroli, els tallers-fàbriques d'Inca es varen quedar sense feina i Llorenç Fluxà va tenir el pensament de donar ajuda a aquests tallers per fabricar la firma Camper.

“L'objectiu primordial és, en efecte, vendre el seu nom que acabi sent emblemàtic des de la màxima flexibilitat - sense grans costos fixos en plantilla - per acoblar-se a un mercat canviant, però que, al seu torn, pot ser induït per aquesta mateixa imatge promoguda.” (Manera, 2002, 445, 446)

La sabata era comercialitzada a clients nacionals venudes a tendes multi-marca. Gràcies a l'èxit que van tenir, va sorgir la idea de fabricar altres línies; “Runner”, “Brother”, “Twins”, entre d'altres. Cada línia era fabricada per diferents tallers, on cada una tenia preus distints. Es varen anar incorporant altres fàbriques, amb un total de 9 fàbriques, 5 a Inca i 4 a Alaró.

Guillem Ferrer, mallorquí i dissenyador de la firma Make-Up, s'incorpora a la firma Camper i deixa de fabricar per la seva empresa. Ferrer va ser el qui va tenir la idea de fabricar la famosa sabata “Pelotas”. Aquesta sabata és la més venuda a nivell nacional.

La firma va obrir tendes pròpies a diferents llocs d'Europa. I anys més tard comença l'expansió a Nord-Amèrica i Àsia.

A finals dels anys vuitanta, comencen a deixar de fabricar als tallers d'Inca i Alaró per iniciar una nova etapa a altres països a causa del factor preu, Marroc; a partir de 1994, i la Índia; des de 1999.

“Països als quals s'exigeix una sèrie de requisits que formen part d'un codi ètic tàcit de Camper: no utilitzar mà d'obra infantil, pagar els salaris oficials vigents en el país productor i complir amb la seva legislació. Aquests condicionants són revisats per inspectors de l'empresa, que tenen, a més, la comesa de verificar que els processos productius s'executin a partir de programes establerts de gestió ambiental.” (Manera, 2002, 451)

Deixen totalment de fabricar a Mallorca i segueixen fabricant a Xina, Singapur, Tailàndia, entre d'altres.

Anys posteriors, comencen a fabricar una línia Goodyear, de més qualitat, amb la firma “Cartujano by Camper”. Una altra firma “Medwinds by Camper”, una línia casual. Aquestes firmes es fabricaven a l’empresa Yanko al C/Binissalem per poder vendre a les tendes pròpies de Camper. Les pròpies firmes es varen haver de deixar de fabricar degut a que el mercat no les acceptava per el preu.

A principis de l’any 2000, Llorenç Fluxà compra una finca anomenada “Sa Forteza” a Alaró. Actualment, hi ha ubicat el centre de nova tecnologia compost de diferents dissenyadors per fabricar diferents línies i una d’elles amb productes reciclats, “Wabi By Camper”, per comercialitzar la firma Camper.

Camper, és molt important per la ciutat d’Inca perquè és aquí on s’ha consolidat aquesta firma i actualment, a la comercial hi treballen 130 persones indirectes aproximadament. La comercial i l’Outlet amb el nom de ReCamper es situa al C/Quarter, nº91 a Inca.

FARRUTX. Piel Internacional S.A.

L’any 1981 José Campins Ramis, juntament amb Maties Salvà Clar varen fundar la societat Piel Internacional S.A. Comencen a fabricar a Lluçmajor a l’empresa del fundador Salvà, amb la firma Stephan Kelyan. Introdueixen la firma al mercat nacional i mesos després creen la firma Farrutx. Aleshores deixen de fabricar Stephan Kelyan i comencen a fabricar amb la nova marca, per comercialitzar a les mateixes tendes del mercat nacional. A Inca, ubiquen la comercial de Piel Internacional S.A. al C/d’en Jaume Armengol, nº3. Mesos més tard, deixen aquest local i ubiquen Piel Internacional al C/Des tren. Esteban Alzina s’incorpora a l’empresa com a soci.

La firma no disposava de fàbriques, per tant, fabricaven la firma a Lluçmajor a la fàbrica del soci Salvà, a Calçats Ballester, a la fàbrica d’en Jaume Vidal i a Alacant.

La firma Farrutx s'especialitzava amb una sabata d'alta qualitat, sobretot de senyora dirigida al mercat mitjà-alt.

L'empresa va posar tendes pròpies a nivell nacional on comercialitzaven la firma Farrutx. Varen ser uns anys d'èxit i a la comercial hi feien feina aproximadament 50 persones.

A Inca, es va posar un Outlet on hi duïen les sabates de fora temporada. Durant aquests anys es venien moltes sabates. Va ser l'any 2009 que l'Outlet va tancar, i seguidament Piel Internacional S.A., degut a la crisi del govern nacional l'any 2008, entra en dificultats. L'any 2011, entren uns altres inversors a l'empresa, de Suïssa i de Madrid. José Campins passa a ser el dissenyador de la nova empresa i la comercial passa a ser ubicada a Madrid. L'any 2011, amb l'entrada dels nous inversors la comercial d'Inca desapareix, però no la firma Farrutx.

Actualment, els nous propietaris segueixen fabricant la firma Farrutx a Alacant i es comercialitza a diferents tendes d'Espanya.

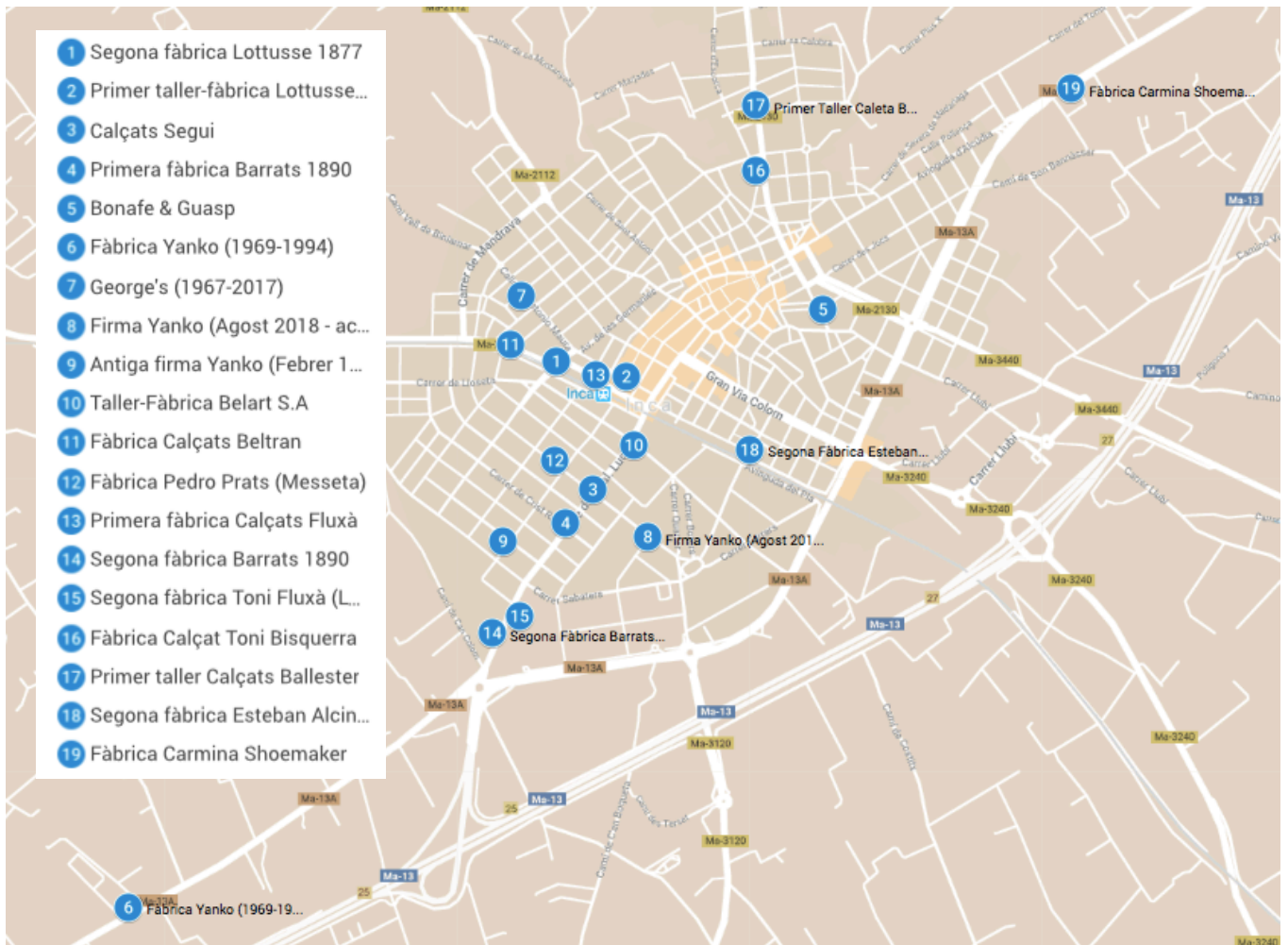
6. Història de les fàbriques a Inca

En els anys seixanta, la ciutat d'Inca era la pionera amb fàbriques de calçat. Cal dir que les empreses de sabates més rellevants es situaven a la capital del Raiguer.

Per a l'elaboració d'aquest projecte, s'ha confeccionat un mapa interactiu de la història de les fàbriques del calçat d'Inca. Interactivament es pot consultar, mitjançant el següent enllaç, la ubicació, la descripció i l'estat actual dels tallers i fàbriques.

<https://www.google.com/maps/d/edit?mid=1fWxbki7XXIldxDLbMpEpEcRq-grtf8Mn&ll=39.71522939200656%2C2.9021398174891146&z=15>

Seguidament es pot observar una imatge general del mapa interactiu. Per a una visió global de totes les fàbriques explicades a continuació, s'han ubicat els tallers i/o fàbriques i, com es pot veure a l'esquerra de la imatge, es pot anar relacionant el nom amb el seu nombre. Seguidament, s'han explicat detalladament 13 de les fàbriques que hi havia a Inca. Degut a que hi ha firmes que al llarg de la seva història han tingut més d'una fàbrica, en el mapa hi ha més nombres que fàbriques. Per poder elaborar aquest punt, s'ha tingut l'ajuda dels sabaters Pau Rotger i Pep Rotger, el meu avi i el meu pare, respectivament.

Mapa 1: Plànol de les fàbriques a Inca al 1960. Elaboració pròpia mitjançant Google my maps.

LOTTUSSE

La firma Lottusse 1877 és una marca espanyola especialitzada amb l'elaboració de productes de pell d'alta qualitat. Articles pensats i dissenyats per els consumidors més exigents.

Amb el naixement d'Antoni Fluxà, un gener de l'any 1856, a Inca comença la història de Lottusse. Quan encara era un adolescent, va començar aprenent a un petit taller de calçat, on per ell començava una historia d'amor per l'ofici de la sabata. Fluxà va ser uns dels pocs joves que en aquells anys sortien de Mallorca per anar a conèixer món. Va passar per Barcelona, París i Regne Unit.

L'any 1877 Fluxà torna a Inca i obre el seu primer taller a la ciutat quan tenia 27 anys. El seu taller és considerat com un dels més prestigiosos i amb més història d'Europa.

La primera fàbrica que va obrir Fluxà, es situava al C/Bisbe Llompart al costat del C/Malferits. Va començar sent un gremi de sabaters on es feia tot el procés manualment. Després, va passar a ser una fàbrica on varen dur tota la mecanització per poder dur a terme tot el procés de la sabata.

Anys més tard, gràcies a l'èxit de l'empresa es va començar a separar en departaments per a que hi hagués un control de tots els processos, per això varen haver d'augmentar la plantilla i anaven adequant més la maquinària.

Degut a l'expansió, la fàbrica es trasllada a l'Avinguda del Raiguer a finals dels anys quaranta, on actualment encara la podem trobar allà. A aquesta fàbrica sols fabriquen la fabricació Goodyear, fruit del seu pas per el Regne Unit a la seva joventut. Més de setanta artesans, aconseguixen una sabata única i exclusiva. Els altres tipus de sabates les fabrica a la zona de Portugal, concretament a Oporto i la senyora-sport a Alacant, concretament a Elda. Aquestes fàbriques són satèl·lits de Lottusse, on fan la producció per la firma però no és propietat seva.

El segle XIX va veure néixer aquesta historia de treball i superació del mestre Fluxà. Casi 150 anys després, Lottusse, es manté com empresa familiar independent, cuidant de la millor manera cada un dels seus artesans.

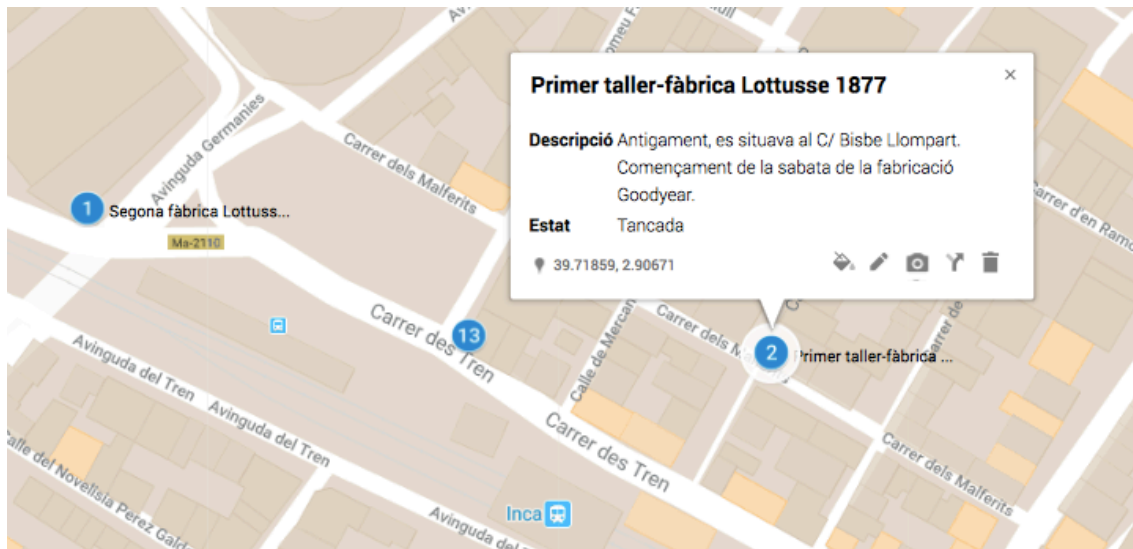
Lottusse està present a tot Europa i Àsia amb les seves creacions i amb una àmplia xarxa de tendes pròpies a Espanya, Hong kong y Xina. Les diferents tendes d'Europa es localitzen a Barcelona, Bilbao, Madrid, Oviedo, Palma de Mallorca, San Sebastià, Valencia i Andorra. I a Xina es troben a Beijing, Chengdu, Hangzhou, Nanjing, Shanghai, Shenzhen, Shenyang, Tianjin i Zhengzhou.

La firma comprèn els següents models de sabata a l'hora de la fabricació: Goodyear, Touche, Noodbag y Merino.

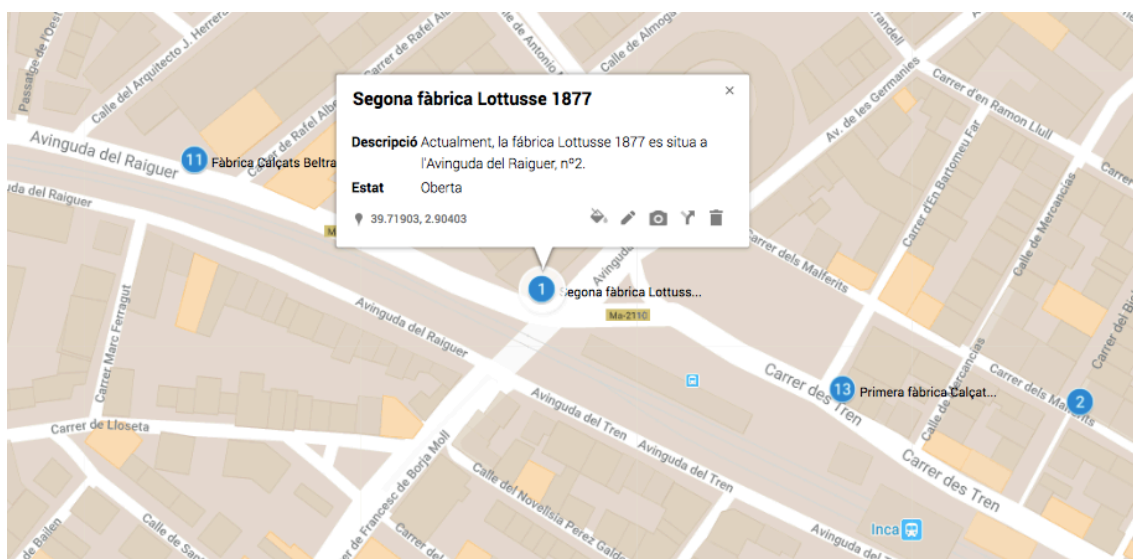
“El taller que Antoni Fluxà va fundar l'any 1886 al carrer major d'Inca, actualment està en mans d'un dels seus descendents. Fem un producte exactament igual al d'abans. Seguim utilitzant el sistema de fabricació Goodyear, que ens proporciona un calçat de primera qualitat, amb el cosit de sempre i que mai es romp. Es tarden 3 dies en fer-lo i requereix entre 120 i 130 processos. L'ampliació de plantilla efectuada als darrers anys permet a Lottusse donar feina a un centenar d'operaris. Sempre hem mirat per la ciutat, està dins els nostre esperit des dels inicis. I per res ens planteja'm tancar.” (Pol, 2017, 7)

Un dels fills del fundador Antoni Fluxà, anomenat Llorenç Fluxà va tenir quatre fills, tres nins i una nina. Els tres fills, Antoni, Miquel i Llorenç Fluxà varen seguir el camí del seu padrí. Es varen fer empresaris de diferents àmbits. Antoni Fluxà va continuar amb la firma Lottusse, el qual va morir dia 30 d'octubre del 2015. El segon fill, Miquel Fluxà fundador de Viatges Iberia i anys més tard també fundador del Grup Iberostar Hotels & Resorts. El fill més petit, Llorenç Fluxà, fa 45 anys va fundar la marca Camper.

El nét del fundador de Lottusse no podia tenir fills amb la seva dona, per tant, varen adoptar quatre fills. Dos dels quals, actualment, són els propietaris de la firma Lottusse: Juan Antonio i Maria Isabel Fluxà.

Mapa 2: Primer taller-fàbrica Lottusse 1877

Mapa 3: Segona fàbrica Lottusse 1877. Actualment es situa aquí mateix

CALÇATS SEGUI

La firma calçats Segui va ser fundada l'any 1935 per Biel Segui Beltran, el qual va aprendre l'ofici de sabater amb el mestre Antoni Fluxà, fundador de Lottusse.

L'única fàbrica que va existir es situava al C/General Luque, amb costat C/General Weyler nº314. Només fabricaven sabata de cavaller.

A principis dels anys setanta també fabricava per la firma francesa Charles Jourdan, on l'oficina central estava a Romans, aproximadament 20 km de París.

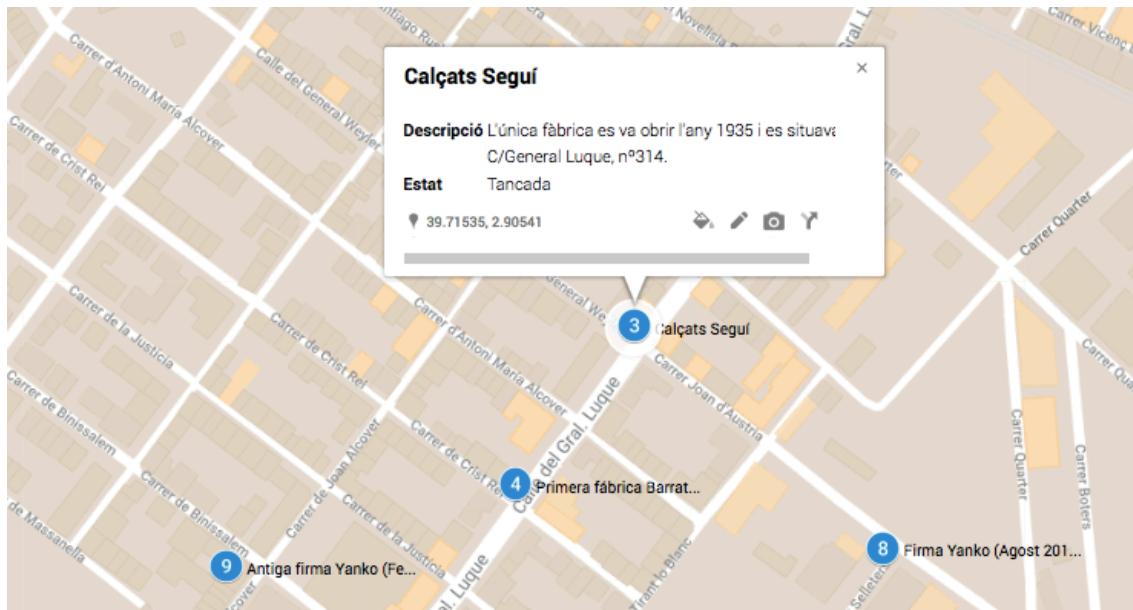
Catalina Segui, la filla del fundador, a mitjans dels anys setanta juntament amb el seu pare agafa la direcció de l'empresa. Continuaven la gestió amb l'home de Catalina Segui, advocat de Lloseta Toni Ordinas.

A la fàbrica s'apostava per la sabata d'alta qualitat i la que més es fabricava era la fabricació Blake de sols un cosit, a diferència de la Goodyear.

Amb la firma calçats Segui exportava a Japó, Estats Units i Centre Europa. Sobretot exportava a França amb la marca anteriorment citada, Charles Jourdan.

A la fàbrica d'Inca tenia un patronista anomenat Pau Gerard. Catalina Segui, juntament amb ell, varen comercialitzar la marca pròpia SBELTIOR que es fabricava a la mateixa fàbrica.

A mitjans dels anys vuitanta Calçats Seguí, va tancar la fàbrica degut a la seva jubilació, a la pèrdua de ventes i la fi de fabricar per Charles Jourdan.

Mapa 4: Fàbrica Calçats Seguí

BARRATS 1890

A finals dels anys seixanta Miquel Llompart Servera tenia un taller-estudi a Inca, al costat de l'institut Borja Moll, on realitzava diferents col·leccions de sabates per distints fabricants. Un dels quals molt important a la zona d'Elx anomenat David San Martín. Després d'uns anys, gràcies als beneficis que va generar al taller-estudi es va iniciar la fusió amb el fabricant Mateo Mateu García.

La fusió del fabricant Mateo Mateu (productor de la marca Arflex des de 1961) i Miquel Llompart l'any 1972, el qual era patronista de la firma Arflex, va combinar la manufactura artesanal i el procés mecànic, del qual va sorgir la marca BARRATS 1890.

A la fàbrica Dillon S.A., amb la firma Barrats, situada a General Luque a Inca nº360 es fabricaven sabates de senyora. El director general era el senyor Jaume Llompart, el germà d'en Miquel. A l'altra fàbrica situada a General Luque, nº480, s'hi fabricaven les sabates d'home que, actualment és on hi ha la tenda on els clients poden comprar les sabates. L'any 2011 Barrats tanca la fàbrica on fabricaven senyora i absorbeixen tota la producció a l'actual nau de

Barrats, al nº480. L'any 2013, degut a la mort del fundador Miquel Llompart, la firma entra en una crisi interna i varen haver de fer un expedient d'extinció de contracte que va afectar als 42 treballadors fixes discontinus de la fàbrica.

Antigament, hi havia una tenda al carrer Jaume III a Palma, on representava la imatge de l'empresa. També, a Inca la qual era fàbrica i tenda i una altra a Madrid a l'avinguda on sempre hi ha hagut les marques més prestigioses, "Calle Serrano."

A finals dels anys noranta la producció oscil·lava entre els 145.000 i 150.000 parells de sabates anuals, que anaven dirigits a un públic nivell mitjà-alt i aquell que sabia reconèixer i apreciar un producte de qualitat: unes sabates de línia clàssica i elegant, tant per senyora com cavaller i altres més juvenils. Tot això, confeccionat amb materials de primera qualitat i un exquisit disseny.

Part de la seva producció s'exportava a països europeus: Alemanya, Àustria, Suïssa i França. L'empresa també exportava a Estats Units (Japó i al sud-est asiàtic). L'altra part de la producció anava destinada a mercats nacionals de Madrid, Astúries i la Corunya.

La direcció de l'empresa estava a càrrec de Miquel Llompart, el departament de fabricació i qualitat era responsabilitat de Jaume Llompart, el seu germà, i la secció de disseny a càrrec del seu cunyat, Joan Fiol. Anys més tard, també es varen incorporar a l'empresa els fills de Miquel: Magdalena, Miquel i Toni Llompart.

Actualment, la direcció està a càrrec de Miquel Llompart, el fill mitjà, i a dia d'avui la fàbrica ha passat a ser una tenda. També, el fill està acabant les sabates d'una línia de la marca Pla de Sineu a una propietària anomenada Irene Peukes per a què ella pugui vendre les seves sabates al show-room ubicat a la plaça de Sineu. Una vegada que té els "cortes" fets que els hi fan a través de una ONG de Nicaragua, els envien cap a Inca, i Miquel acaba la fabricació de la sabata.

Actualment, per a vendre les sabates amb la firma BARRATS 1890 importen sabates de la zona d'Alacant que duen a la tenda. Avui, només hi ha aquesta tenda, situada a on hi havia la fàbrica antigament, General Luque n°480.

A finals dels 2012, la filla del difunt Miquel Llompart, Magdalena se'n va de l'empresa i crea la marca "Audali". Té un taller artesanal, situat al carrer Blanquer d'Inca, on hi fan feina dues dones que reputen senalles, totes són fetes de manera distinta, i un altre senyor les pinta a mà. Sobretot, el major client és el Corte Inglés i clients finals. També, és molt habitual veure-la a les fires dels pobles de Mallorca. Té una tenda a Santanyí que va ser inaugurada el juny del 2018.

El fill petit, en Toni, degut a la crisi se'n va a fer feina a l'empresa metal·lúrgica d'Inca i no ha tornat a la firma Barrats.

Mapa 5: Primera fàbrica Barrats 1890

Mapa 6: Segona fàbrica Barrats 1890. Actualment es situa aquí mateix

BONAFE & GUASP

El taller Bonafe & Guasp va ser fundat per el senyor Bartomeu Guasp i Bonafe d'Inca al C/Barco. Hi treballaven els millors sabates d'Inca on manualment feien tot el procés de la sabata.

A principis de l'any 1960 tres treballadors de Bonafe & Guasp, es volien independitzar fent un nou negoci. Ells tres, personalment, discuteixen amb un del fundador, Guasp, per iniciar una nova etapa baix el nom de Bartomeu Coll. Un cop fundada la fàbrica va sorgir el nom de Flavia, degut a la influència italiana que es va produir a Espanya a finals dels anys setanta.

Després d'uns anys, Bonafe & Guasp es deixa de fabricar i desapareix, aproximadament l'any 1963. Un dels socis, Guasp, empen una nova marca l'any 1973 juntament amb Ramón Nil, Pedro Amorós i Llorenç Amengual Coll i apareix una nova empresa situada al mateix lloc, C/Barco: Fabrinca S.A.

Baix aquesta empresa, fabriquen amb la firma Flavia, fabricava una línia per els més joves i al mateix temps anaven incorporant molts de dissenys italians, degut a l'èxit d'aquest país, el qual era el centre de moda. Un sabater i

el patronista de l'empresa, es traslladaven a Milan, a la fira Micam, per agafar la informació de la maquinària i matèries primeres, pells, soles, tacons, entre altres.

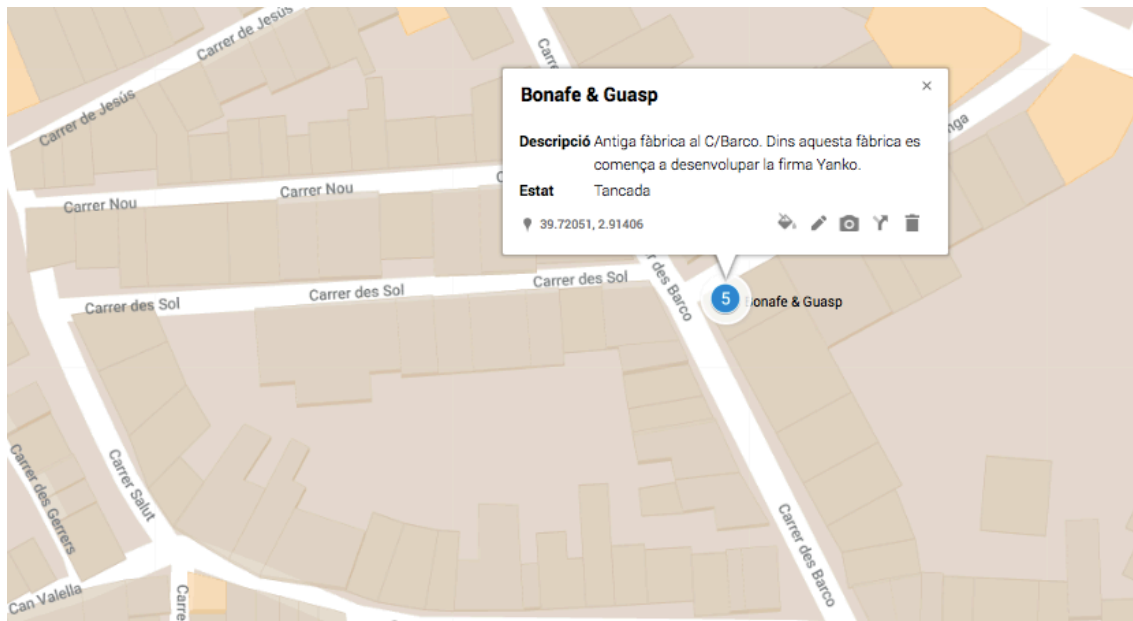
La marca Flavia, també, fabricava per tots els públics: clàssic, kiowa, mocassí i per cavallers de tota edat. Cal dir, que va ser una de les primeres fàbriques en fabricar una moda esport de senyora.

Per promocionar i fer publicitat de la marca, es donava a conèixer a través de ciclistes i equips femení de bàsquet on duïen la marca Flavia a la camiseta.

Així com s'ha dit anteriorment, a aquesta fàbrica hi treballaven bons sabaters i a finals dels anys setanta va arribar a tenir 200 treballadors aproximadament. Desgraciadament, amb la guerra de preus a principis dels vuitanta, la fàbrica es va veure amb l'obligació de fer un expedient de regularització d'ocupació i, per aquest fet, es va reduir la plantilla amb aproximadament 75 treballadors.

Fabrinca S.A., comercialitzava pel mercat nacional, però el mostruari competia amb la tant sol·licitada moda italiana.

L'empresa l'any 1987 degut a la falta de demanda del mercat nacional va haver de tancar les portes i així, desapareix la firma Flavia.

Mapa 7: Fàbrica Bonafe & Guasp

YANKO

La firma Yanko es va crear l'any 1960, baix el propietari José Albaladejo Pujadas, nét de Pep Pujadas, qui a finals del 1890 tenia un gremi situat a Inca al C/Malferits, costat de C/Mercaderies. A causa d'això, a principis dels 1950 se'n va a aprendre l'ofici de dissenyador a Milan a la universitat "Arsutoria", especialitzada amb disseny del calçat. Quan va tornar, va començar a desenvolupar les seves idees al petit taller Ca'n Casals, on es feia tot el procés de la sabata manualment. Després, va anar a Lluçmajor a coordinar patrons a un taller de sabates i acabat aquí, se'n va a Calçats Seguí a Inca de patronista. Després es desplaça a Bonafe & Guasp, on allà tornà desenvolupar les seves idees juntament amb el meu padrí Pau Rotger Reus.

Tot seguit, varen fundar Yanko, Albaladejo com a propietari i el meu padrí com a encarregat de personal. Comencen 15 artesans plenament qualificats a treballar, que provenien de Bonafe & Guasp, ubicats a Inca al C/Barco.

L'any 1969 gràcies a l'expansió de la sabata va tenir lloc la primera ampliació de plantilla i per necessitats de producció es compren uns terrenys i

es traslladen a la carretera Inca-Binissalem km 27. La firma es convertia així amb una de les primeres marques nacionals. El gran dia de la inauguració de la fàbrica assistiren els tres ministres del General Franco: Gregorio López Bravo, López de Letona i López Rodo (els tres famosos López). Degut a aquesta extensió la firma Yanko crea un holding de diverses empreses i arriben a un milenar de persones directes (amb propietat). El holding estava compost per Calçats Inca, Red Comercial del Calçado "Recoca", Coordinación y Diseño, i Aladi, totes ubicades al km 27 baix la firma Yanko.

La primera tenda propietat de Yanko que es va posar va ser a Palma l'any 1972 al carrer General Mola nº3, actualment al Casal Balaguer a Jaume III. Del 1972 al 1980 es varen inaugurar altres tendes propietat: Madrid al C/José Antonio nº40, actualment la Gran via. Barcelona, C/Passeig de Gràcia nº100. Alacant C/Bilbao nº6. Sevilla C/Tetuan nº4. Vigo, C/Principe nº3 i Policarpo Sanz nº6. A Paris Galerias Le Claridge 74, Champs elysees. Valladolid al centre comercial "Los franceses" al C/Maria de Molina. A Beirut-Libano, Hamra street. A tots els Corte Inglés d'Espanya i Galerias Preciados també hi havia la firma Yanko amb propietat. I altres clients a nivell nacional que venien multi-marca.

Entre els anys setanta i vuitanta es feien aproximadament 650.000 parells de sabates anualment per dur a les tendes anteriorment citades.

L'any 1974 es crea una fabrica de formes a Inca, "Hormas Inca" al C/Mancor. Aquí fabricaven formes de fusta per la firma Yanko i altres fabricants, tant inquers com alacantins.

A principis dels anys 80, degut a la pujada de preus de les matèries primeres, Yanko es va veure afectat però la firma havia de conservar la mateixa producció. Es va veure obligat a exportar a altres mercats, sobretot, Estats Units per la firma "Florsheim", on només fabricaven calçat d'home. La sabata de senyora es fabricava a Elda.

Per poder fer la fabricació de sabates d'home, es varen adquirir dues fàbriques més. Una va ser Calçat Pieras d'Inca, i l'altra Calçats Pons i Perelló de Binissalem. El representant per poder exportar als Estats Units era Antoni Munar de Lluçmajor.

A finals dels anys setanta i principis dels anys vuitanta s'adquireix una fàbrica de "prendes" a la plaça de sant Francesc a Palma dirigit per en Sebastià Munar, una fàbrica de "bolsos" situada a Inca al C/Mancor, dirigida per el director Carlos Sánchez, ex patronista de LOEWE, baix la firma Yanko.

En aquells moments, Yanko tenia tot el personal fix, degut a això es va haver de fer feina per Estats Units, per cobrir les despeses. A partir de finals dels anys vuitanta, la firma deixa de donar feina a diverses empreses. Un dels motius per els quals varen deixar de donar feina a aquestes fàbriques, va ser la guerra de preus. Yanko havia de vendre un preu més baix del que li costava realment la sabata. Com més produïa, més perdia.

Fins al 1993 es feien regularment expedients de regularització d'ocupació. Per això, s'havien de posar d'acord amb els tres sindicats existents: UGT, Comissions Obreres i USO. Es mirava més per l'empleat que per l'empresari i s'anaven formant les famoses vagues de sabaters a Inca. Els anys passaven i Yanko no evolucionava per falta de liquiditat. Es va deixar de pagar seguretat social i hisenda. Hi havia un deute de 2.000.000.000 aproximadament de pessetes, equivalent a 12.000.000 d'euros.

Del 1993 al 1997, durant aquests quatre anys, es cerquen altres mercats per poder salvar la suspensió de pagaments. Un dels quals era el mercat Japonès, on es va fundar la societat YANKO-JAPAN i el mercat de qualitat d'Estats Units de la fabricació Goodyear. Durant aquests anys, es va haver de fabricar amb stock, fabricaven amb doblers propis i enviaven les sabates a Tokio i al mercat oriental d'Estats Units. La moneda d'aquests dos països es devalua i Yanko entra amb una sèrie descapitalització degut a que la sabata no es venia i no hi havia beneficis. El mes de febrer de l'any 1997 Yanko entra en

quebra. La firma i les tendes desapareixen i deixen de donar feina a tots els treballadors.

En el camí de l'any 1997, el fundador-president de Yanko, empren una nova etapa amb la marca Carmina Albaladejo, nom que prové de la seva dona Carmina Ramis i filla Carmina Albaladejo.

Després de la quebra, un inversor anomenat Javier Camp de Barcelona, a través de l'empresa Mixta Nova Generació d'Exportació Balear compra per un valor d'una pesseta la marca Yanko (i altres marques del mateix holding), on aquesta estava intervinguda per els jutjats. Per aquest valor, Javier Camp s'havia de quedar l'antic personal de la firma. Una vegada que ja s'havia comprat, al C/Binissalem d'Inca (Antigua fàbrica Pieras) es fabricava la firma Yanko.

A aquells moments, Javier Camp fa desaparèixer les altres marques del holding: Pepe Albaladejo, Koyan, Scota y Rover.

Llavors, Camp abandona la firma Yanko juntament amb el fill del fundador, Pepe Albaladejo Ramis, el qual era el manager de l'empresa.

Després de deixar la firma, el fill Pepe Albaladejo Ramis, funda l'empresa Meermen juntament amb el seu germà Alejandro Albaladejo a la ciutat d'Inca juntament amb un comercial Japonès, José Maria Watanabe per seguir fent la fabricació Goodyear per exportar a Japó.

A conseqüència de diferents motius personals, l'any 2017 Alejandro deixa la firma Meermen i s'incorpora amb els seus germans a la firma Carmina.

La firma va tornar ser agafada per l'empresari José Galindo, de Cadiz, el qual tenia empreses de confecció en el poble d'Ubrique.

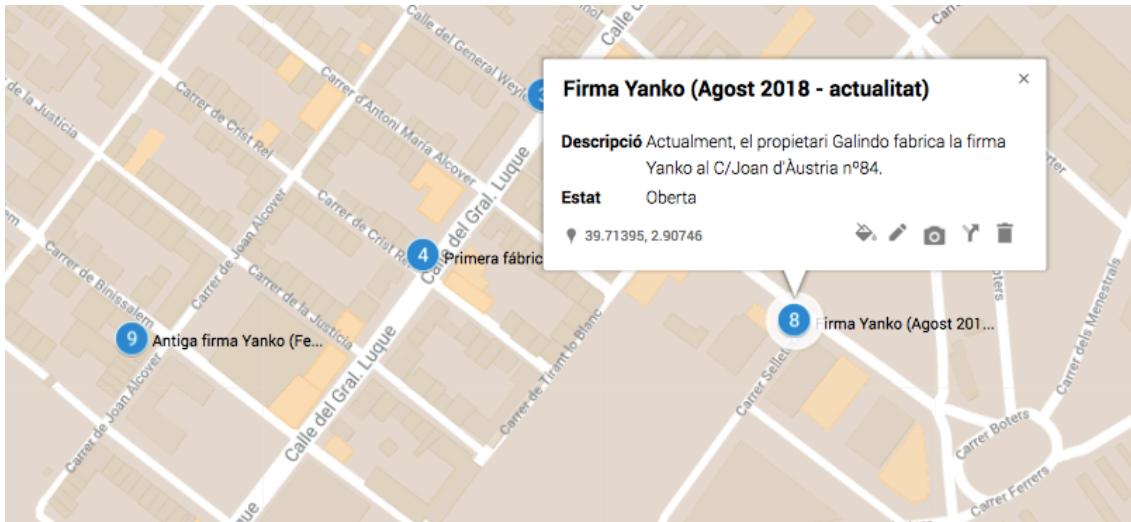
Actualment, es segueixen fabricant les sabates amb la firma Yanko en el C/Joan de Àustria a Inca (a l'antiga fàbrica de prefabricats Jobaco's), a tendes multi-marques i al Corte Inglés a nivell nacional baix el propietari Galindo. L'única fabricació que fan és la de Goodyear amb aproximadament 25 sabaters.

Mapa 8: Fàbrica Yanko. Carretera Inca-Binissalem km 27.

Mapa 9: Fàbrica Yanko. C/Binissalem

Mapa 10: On actualment es fabrica la firma Yanko. C/Joan d'Àustria

GEORGE'S

La firma George's neix l'any 1967 baix els propietaris Jordi Coll i Francisco Estrany. Jordi Coll era el responsable de la part de comptabilitat de l'empresa. La fàbrica estava situada al C/Antoni Maura nº107 d'Inca.

El nom George's va sortir quan Jordi Coll va començar a vendre les sabates dins una capsula amb la bandera anglesa. I degut a això, es va posar el seu nom amb anglès.

A principis dels anys setanta, Jordi Coll compra la part de l'altre propietari. Per poder comprar aquesta part, Coll era el patronista de la firma "Martinelli". Degut als beneficis que va fer amb aquesta firma va poder adquirir la part.

L'empresa estava especialitzada amb la sabata Kiowa (mocassins) i fabricava home i dona. I més tard, dins els anys noranta es va especialitzar amb un tipus de sabata "guante".

La fàbrica tenia uns setanta obrers i es feien 50.000 parells anuals aproximadament.

George's, no ha tingut mai una tenda, només tenia un Outlet al mateix carrer que la fàbrica. El seu principal client eren els centres comercials Corte Inglés de tot Espanya i tendes multi-marca.

A mitjans dels anys noranta s'incorporen a l'empresa els dos fills de Jordi Coll: Jordi i Aurora. Jordi passa a fabricació i Aurora s'encarrega del tema del disseny i patronatge, tots dos assessorats per el seu pare.

Quan Jordi Coll va morir, els seus fills sobre tot Aurora es fa càrrec de l'empresa juntament amb el seu oncle Joan Coll. No va anar del tot bé i l'empresa entra en una crisi. Els treballadors es varen veure afectats per el tancament de l'empresa l'any 2017.

Mapa 11: Fàbrica George's. C/Antoni Maura

BELART

El fundador de Belart S.A va ser Buenaventura Beltrán l'any 1936 a la ciutat d'Inca. Era un petit taller baix la direcció de l'empresari Miquel Beltran. Aquest taller, poc a poc es va anar convertint amb fàbrica.

En els anys cinquanta la firma Belart ja estava estesa per tot el territori nacional i present a la majoria de les capitals de les províncies espanyoles. I va ser als anys setanta quan també es va estendre pel mercat estranger.

El seu primer mercat estranger va ser Holanda i més tard, va exportar a França i Anglaterra. Fabricava la sabata Kiowa (els famosos mocassins) i també duia a terme la sabata de trenat.

A principis del anys vuitanta el mercat nacional absorbia més d'un 80% de la producció i la resta s'exportava.

La fàbrica es tanca a mitjans anys vuitanta i com a conseqüència desapareix la firma.

Mapa 12: Fàbrica Belart. C/General Luque

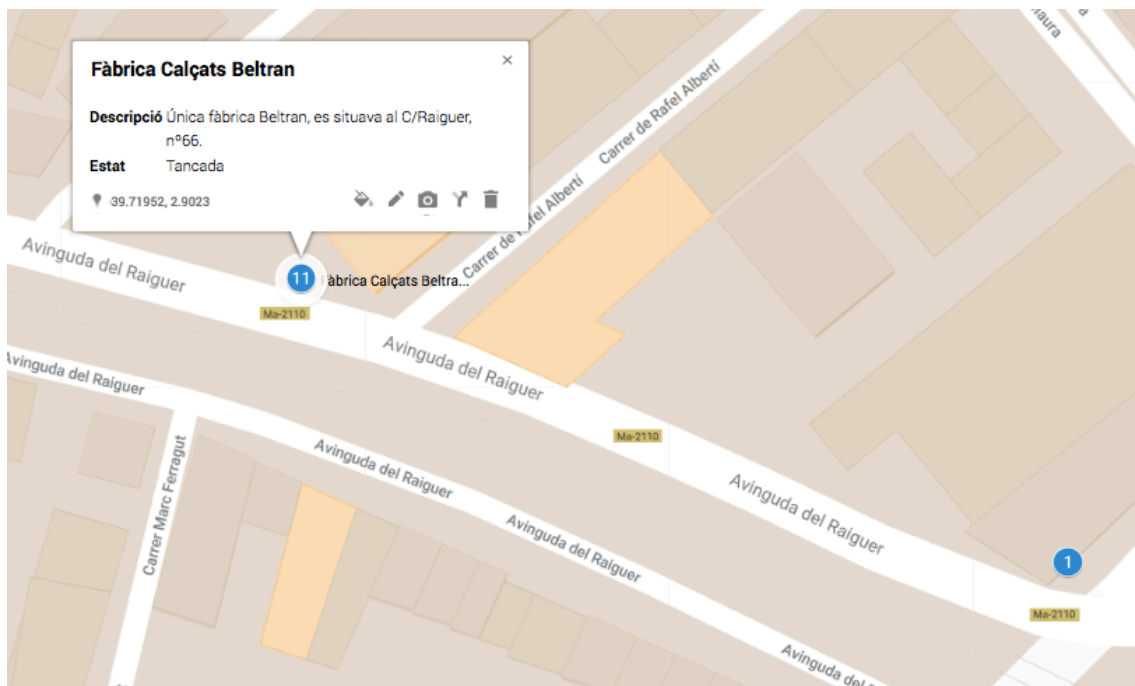
CALÇATS BELTRAN

Calçats Beltran va ser fundat per el senyor Jaume Beltran, el qual va ser segon batle d'Inca, juntament amb el senyor Antoni Fluxà Figuerola, fundador de la fàbrica Calçats Fluxà, amb la firma Loryc. La fàbrica es situava a Inca al C/Raiguer, n°70/74.

La fàbrica va adquirir com a un excel·lent patronista l'anomenat senyor Modest de Ciutadella, el qual s'encarregava de la secció de patronatge. Al mateix temps, donava classes de patró a l'escola industrial d'Inca.

L'especialització de Calçats Beltran era fer feina amb botes i botins de senyora i cavaller. Tota la fabricació del procés de la sabata es duia a terme amb maquinària. Es centrava amb els botins, ja que els anys que la fàbrica va romandre oberta la moda en sabata era la bota. El principal motiu era que les senyores vestien amb falda, fet que actualment s'ha perdut, i a aquells temps totes les dones que portaven falda, a la temporada d'hivern s'havien de posar botes per no tenir fred i anar a la moda.

Degut a la crisi dels anys vuitanta, la guerra de preus, la fàbrica va haver de tancar. La falda començava a desaparèixer i cada vegada es feien menys parells de botes. Degut a aquest factor, aproximadament l'any 1981 la fàbrica va haver de tancar.

Mapa 13: Fàbrica Calçats Beltran. C/Raiguer

PEPE ALBALADEJO

José Albaladejo Pujadas, fundador de la marca Yanko, va emprendre interiorment una altra marca anomenada Pepe Albaladejo, sabata de la més alta qualitat. El fundador, era un apassionat de la sabata italiana. La firma sorgeix l'any 1972. La fabricació d'aquesta firma, es duia a terme al C/General Weyler, a la fàbrica Pedro Prats (Messeta). Quan Pedro Prats es jubila, els seus dos fills, en Magí i Toni Prats, agafen el negoci i fabriquen la firma Pepe Albaladejo baix un acord amb el propi fundador. L'empresa canvia de nom i passa a anomenar-se Calçats Perico S.A. Doncs així, la fàbrica passa a ser un satèl·lit de la firma Pepe Albaladejo.

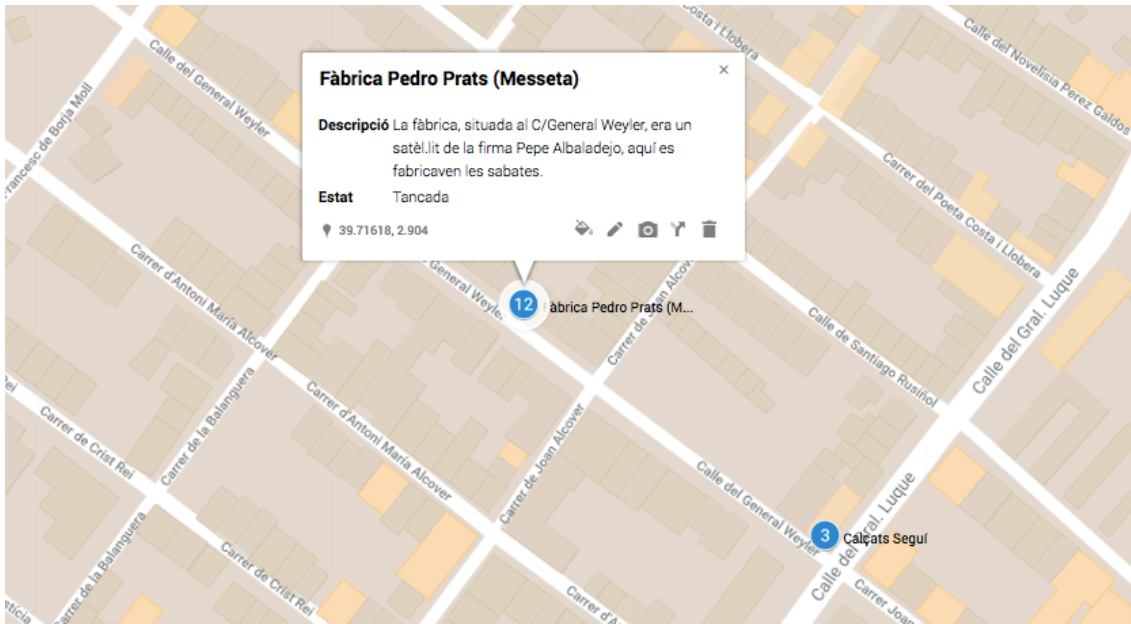
Sols es fabricava sabata de cavaller i anava destinada a gent amb molt de poder adquisitiu. La fabricació es duia a terme a nivell nacional i les sabates es podien trobar a totes les tendes de la firma Yanko i a tendes de multi-marca de roba de gran qualitat.

A principis de l'origen de la firma, es fabricaven aproximadament 25.000 parells anuals. Fabricaven la fabricació "montat, plana o pegada"; són diferents noms per a una fabricació de sabata.

La crisi de l'any 1973, no va afectar a la firma, sinó que la va fer créixer, degut a que la gent de gran poder adquisitiu seguia comprant. Anys més tard, amb la crisi de la guerra de preus del 1981 es va veure afectada i, per tant, es fabricaven menys parells.

De l'any 1982 a l'any 1992, de cada cop anava perdent producció degut a la firma mare, Yanko, la qual fabricava més parells i va anar fent desaparèixer la firma Pepe Albaladejo.

Degut a la desaparició de la firma, la fàbrica Perico desapareix i és intervinguda per els jutjats.

*Mapa 14: Fàbrica Pedro Prats. Fabricació de la firma Pepe Albaladejo.
C/General Weyler*

CALÇATS FLUXÀ

Calçats Fluxà va ser fundat per Toni Fluxà, familiar d'Antoni Fluxà fundador de Lottusse, ex batle d'Inca. La primera fàbrica es situava al C/des Tren nº72/74, on fabricaven les primeres sabates amb la firma Toni Fluxà.

Abans d'obrir aquesta fàbrica, Fluxà va començar amb un petit taller on tot el procés es feia manualment.

Fabricaven la sabata a Inca i la comercialitzaven al mercat nacional i començaven a tenir contactes amb el mercat nord-americà.

Anys més tard, degut als anys de prosperitat econòmica a Inca on la indústria sabatera va proporcionar gran quantitat de llocs de treball, es va haver de comprar un terreny més gran a C/General Luque per poder construir una nova nau. La firma Calçats Fluxà passa a Loryc, nom que prové dels famosos cotxes de fusta antics dels anglesos, el mestre Fluxà era un gran enamorat d'aquests cotxes. Ell mateix col·leccionava cotxes Loryc i actualment el seu fill

en conserva un. A dia d'avui, al mateix lloc de la fàbrica s'hi troba el supermercat Hiper Loryc.

Una vegada instal·lats a la nova fàbrica a mitjans dels anys setanta, comencen a fabricar sabates pel mercat nord-americà, principalment per la zona de Chicago fabricant solament sabata per a cavaller. Competia amb altres firmes de la zona del Raiguer que també comercialitzaven a la zona d'Estats Units, degut a que el qui exportava més econòmic, era el qui després fabricava els parells.

Afortunadament, degut a que també hi havia un satèl·lit de la firma Calçats Fluxà (firma Loryc) a Alaró, quan els representants d'Estats Units donaven feina al Raiguer, estaven tant contents de la producció juntament amb la bona feina que feien els treballadors que varen obsequiar al poble d'Alaró amb unes portes de fusta per a l'Església iguals que l'Església que hi ha Tel-Aviv, comentari històric per un former anomenat Joan Colom Rayó.

A finals de l'any 1979 comença la decadència de la sabata nord-americana degut a la devaluació de la moneda, el dòlar front a la pesseta. A conseqüència d'aquest fet, es deixa de produir pel mercat d'Estats Units i Loryc entra amb recessió i es va veure obligat a tancar la fàbrica a Inca degut a que ja no podia fabricar pel mercat nacional.

CALÇATS TONI BISQUERRA.

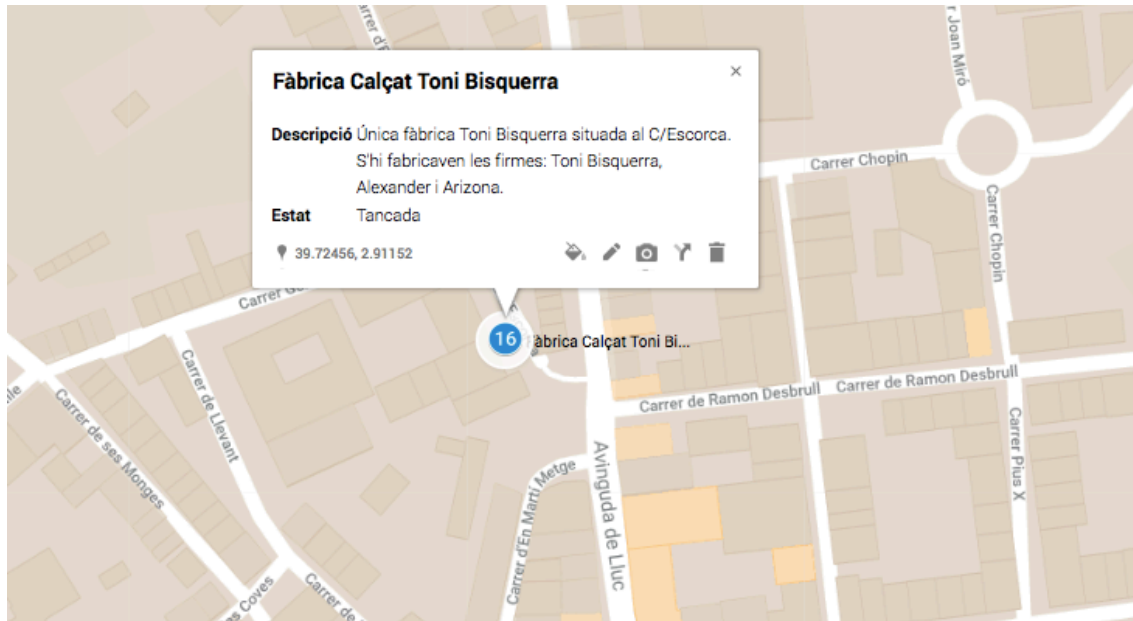
Calçats Toni Bisquerra és fundat per ell mateix, un gran sabater i perfeccionista d'Inca. L'única fàbrica es situava al C/Escorca, al costat de l'Avinguda de Lluc.

Es va fundar a finals dels anys cinquanta i es dedicaven a un tipus de sabata d'alta qualitat. Fabricava solament sabata per a cavaller i comercialitzava les següents firmes: Toni Bisquerra per el mercat nacional, Alexander per el mercat italià i Arizona per el mercat alemany i centre d'Europa.

La fabricació era un cosit Blake (un cosit, a diferència de la Goodyear). El fundador, era un sabater i patronista molt meticulós, ordenat i tot ho volia a la perfecció.

Bisquerra, va potenciar molt el seu nebot José Campins Ramis, el qual va tornar un gran comercial del calçat que, anys més tard, es va incorporar a la firma Yanko l'any 1972 de director comercial. Gràcies a l'experiència que va adquirir amb el seu oncle Toni, l'any 1981 José Campins va fundar Farrutx juntament amb el senyor Maties Salva Clar de Llucmajor.

A finals dels anys setanta, principis del vuitanta Calçats Toni Bisquerra va haver de tancar. Un dels principals motius va ser degut a que el fundador, es va posar malalt i no hi havia cap persona adequada i en coneixements per seguir amb la fàbrica. El seu nebot Campins, com s'ha dit anteriorment, ja havia partit a Yanko i aleshores ja tenia la idea de fundar el propi negoci.

Mapa 17: Fàbrica Calçat Toni Bisquerria. C/Escorca

CALÇATS BALLESTER

El primer taller Calçats Ballester, propietat de Miquel i Jaume Ballester, es situava al C/Avinguda de Lluç.

Els tres fundadors eren sabaters i varen començar a fer sabates a mida per vendre a diferents tendes nacionals amb la firma Ballester. Al cap d'uns anys es varen incorporar sabaters artesans i es varen especialitzar amb senyora sport.

Els anys passaven i aquest taller l'any 1969 passa a ser un satèl·lit de la firma Yanko, fabricant ja amb maquinària la sabata de senyora sport amb els dissenys de la mateixa firma.

Anys més tard, l'any 1980 la firma Yanko per falta de feina els dona una línia de sabata econòmica anomenada "Escota by Yanko" tot de senyora. De la mateixa manera, Calçats Morro també feia una línia de sabata econòmica amb la firma mateixa però aquest taller fabricava home.

El propietari Miquel Ballester va morir, per tant, els propietaris varen passar a ser Jaume Ballester i Esteban Alcina, un nebot d'en Jaume.

L'any 1982, Ballester deixa de fabricar per la firma Yanko a causa de la poca demanda d'aquesta firma. Interiorment, es centren amb uns dissenys propis, acabant amb una firma anomenada Ballco, que prové del llinatge Ballester&Company.

A mitjans vuitanta, deixen el taller-fàbrica on feien feina fins aquests moments i passen a la fàbrica C/Vicenç Ensenyat n°85. Esteban fill, va comprar la fàbrica i va dur a terme un poc d'obra i també hi havia un Outlet on es venia la firma Ballco. La fàbrica actualment està oberta, però l'Outlet ja no existeix.

El mateix temps que fabricaven Ballco també passen a fabricar, un 50% aproximadament, la firma Farrutx. El patronista de Ballco s'incorpora també a la firma Farrutx.

L'any 2008, Farrutx va entrar en una crisi i a conseqüència la fàbrica deixa de fabricar la firma. Per tant, segueix amb la firma Ballco i mesos més tard, deixa de fabricar la firma Ballco per falta de clients. Sols fabricaven per la firma d'Estats Units anomenada "Coclico" de senyora. Aquesta firma es fabricava a Inca i era exportada als Estats Units.

A principis de l'any 2018, acaben el contracte amb la firma "Coclico" i aquesta és desviada a Elda per efecte preu, la mà d'obra és més econòmica. Esteban Alcina entra amb negociacions amb Toni Llobera, i aquest passa de gerent de la fàbrica Ballester.

Actualment, aproximadament 40 persones duen a terme la fabricació Goodyear de cavaller al C/Vicenç Ensenyat amb la marca TLB, prové de les inicials del seu nom. Esteban Alcina de 73 anys segueix d'administrador de la fàbrica.

firma neix amb la voluntat de posar en comú tots els coneixements que Albaladejo ha anat adquirint després de diferents generacions i amb la intenció de crear unes de les millors sabates artesanes del món.

La fàbrica es va obrir l'any 1997 al C/Berenguer d'Anoia i actualment es situa aquí mateix. Aproximadament 70 sabaters fabriquen mecànicament la sabata anglesa Goodyear. Sols fabrica per les seves pròpies tendes que va incorporant any rere any a diferents ciutats del món amb el nom de Carmina.

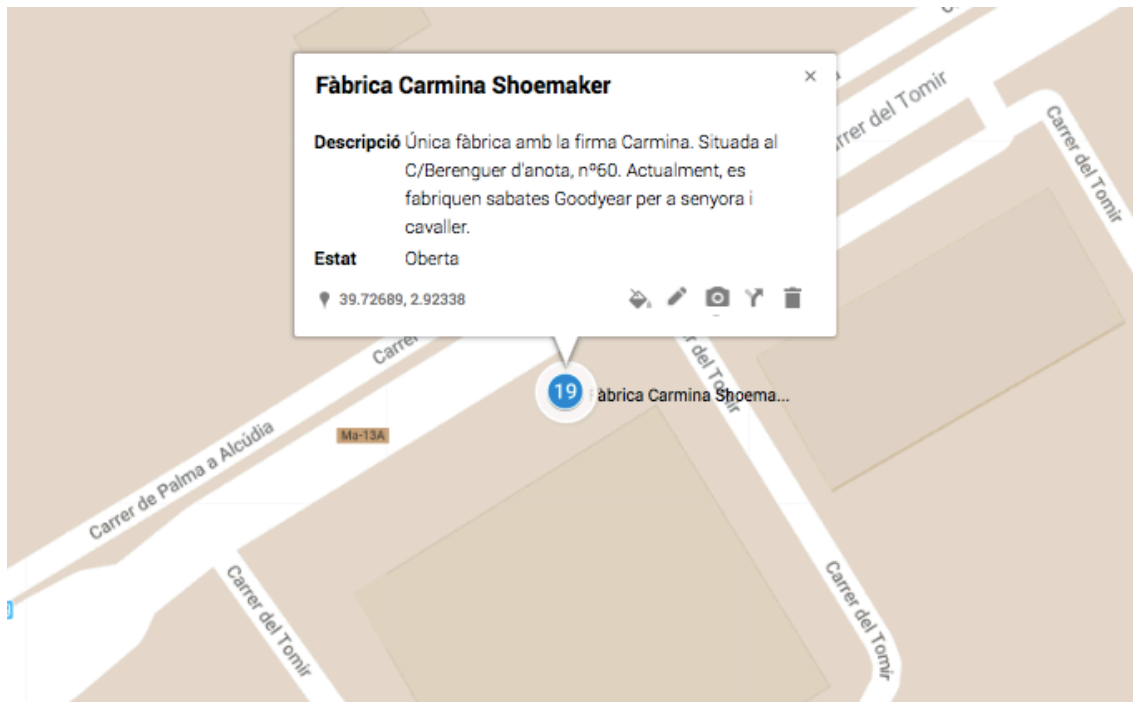
L'any 1998 es va obrir la primera tenda que va tenir lloc a Madrid al C/Claudio Coello. La segona tenda a Madrid es situa al C/Serrano. Va ser l'any 1999 quan va fabricar la seva primera col·lecció de senyora també amb el cosit Goodyear.

A principis del 2000 es va inaugurar la primera tenda a Mallorca, al C/Unió de Palma. En certa manera, és la imatge de l'empresa degut a que es situa a la capital de l'illa i al costat del carrer del Born.

L'any 2003 va inaugurar una nova tenda a França, a la ciutat de París a la Rue de l'Opera i set anys més tard va tenir l'apertura d'una tenda a Barcelona en el Passeig de Gràcia.

Albaladejo continuava l'expansió de tendes i va ser l'any 2015 quan va obrir una nova tenda a Singapur en el Capitol Piazza. Es tracta d'un mercat d'alt poder adquisitiu que es pot permetre aquest tipus de sabata. I l'any 2017 va tenir lloc la tenda a Nova York al 45TH ST.

Actualment, la firma Carmina esta fent una bona sabata i gràcies a l'expansió crea nous llocs de treball. Sabaters que feien feina a altres fàbriques, ja tancades, s'han anat incorporant a aquesta firma.

Mapa 20: Fàbrica Carmina Shoemaker. C/Berenguer d'Anoia. Actualment es troba aquí mateix

De les fàbriques explicades anteriorment, a dia d'avui sols n'hi ha quatre que segueixen en funcionament, així com diu Pol(2017) a la revista Brisas “Només unes quantes fàbriques contades de calçat segueixen obertes a Inca el que evidencia el declivi d'una indústria que en un altre temps va ser el motor de l'economia a molts de municipis de la zona.” (pág. 3)

7. Sistemes de contractació de llocs a domicili

Els empresaris optaven pel treball domiciliari per així no haver de fer grans inversions costoses en fàbriques grosses ni tenir un important capital immòbil en forma de maquinària. D'aquesta manera el risc d'inversió era menor, i a més, disposava d'una mà d'obra àmplia i fàcilment prescindible en moments de crisi.

“Les dones que feien feina a l'economia submergida es trobaven en una situació precària. Les jornades eren de més de 10 hores, inestabilitat, salaris

baixos i no tenien dret a prestacions socials. Un bon indicador és un estudi de l'Ajuntament d'Inca que indicava clarament que un 41% de la població activa de la capital del raiguer desenvolupa la seva activitat productiva a la indústria submergida del calçat." (Corcoles, 1998, 17)

En els anys seixanta la dona es va incorporar a la indústria del calçat de la ciutat d'Inca fent "cortes" a casa seva, tenien una màquina i repuntaven les sabates amb unes condicions molt precàries. També, les feines més habituals que feien des de casa eren plantilles i trenat. D'aquesta manera els empresaris evitaven pagar les assegurances i les contractacions. Així, podien abaratir els preus de les sabates i augmentar les ventes. Totes aquestes dones, en aquells temps, encara no tenien seguretat social. Per tant, tots aquells anys que varen fer feina des de casa seva no compten a l'hora de la jubilació.

8. Selec Balear

Selec Balear, conegut com a associació de fabricants de calçat de luxe de Mallorca i Menorca, es va fundar per donar una garantia de calçat de gran qualitat i un exquisit disseny. L'associació comptava amb una llarga experiència en els mercats nacionals i internacionals.

Un altre motiu pel qual es va fundar Selec Balear, va ser per rompre l'aïllament de la nostra posició geogràfica respecte a la península i per rompre definitivament amb la doble estacionalitat, la dualitat primavera-estiu i tardor-hivern.

Els que formaven part de Selec Balear es comprometien a complir una sèrie de requisits encaminats a l'èxit: fabricar productes de gran qualitat, dissenyar segons els estereotips de la moda i ser responsables dels acords presos per aquesta associació.

Després de 25 anys de camí com a grup empresarial es poden diferenciar quatre etapes explicades a continuació.

PRIMERA ETAPA: EXPOMINÒRICA I, II i III

L'inici de Selec Balear es formava per vuit empreses de calçat, mallorquines y menorquines. Per primer cop, aquestes diferents empreses mostraven els seus productes conjuntament on destacava el disseny, la qualitat, la moda i l'artesanía.

A una fira de Menorca al desembre de l'any 1971 es va inaugurar Expominòrica I. Com a conseqüència de l'èxit, deu mesos més tard es va crear Expominòrica II. També, gràcies als triomfs, un any més tard tingué lloc la tercera i darrera edició d'Expominòrica III, la que va tenir menys èxit i, aleshores, els fabricants de calçat ja no podien subsistir fabricant la sabata manual artesana. A partir d'aquí, ja no hi va haver una quarta edició d'Expominòrica, sinó que va sorgir Selec Balear.

SEGONA ETAPA: SELEC BALEAR 1974-1986

"A una reunió, celebrada a Ciutadella el 15 de juny de 1978, baix la presidència de Julián Fernández de Moya Infantes es constituïa l'Associació de Fabricants de Calçat d'Artesanía de Luxe de Balears, amb el nom de Selec Balear (...) L'any 1974 es va presentar a Madrid i Barcelona Selec Balear. A la ciutat de Barcelona ho va fer conjuntament amb NOUGRUP MODA, amb el qual va participar en la Setmana Espanyola de la moda, i a Madrid començaven dues presentacions anuals de les col·leccions dels 14 fabricants del grup, en les dependències de l'hotel Melià-Castilla." (Sastre Moll, 1998, 29)

Amb les diferents presentacions dels mostruaris de cada temporada els fabricants intercanviaven punts de vista i opinions amb els professionals i representants que les compraven les sabates on de cada vegada aquestes exposicions tenien més èxit.

Cada edició agafava més prestigi i les fires eren visitades per persones importants dins el nostre país i prestigioses revistes de tot Espanya i l'estranger

citaven les presentacions que es duïen a terme, per exemple, la revista VOGUE.

TERCERA ETAPA: SELEC BALEAR 1987-1990

“Segons l’acta de 17 de setembre de 1987, l’associació decidí modificar la seva nominació, i passar a ser Selec Balear, Grupo de Artesanía y Moda de Calzado Balear.” (Sastre Moll, 1998, pág. 40)

Aquest canvi de nom, a més d’un canvi en el logotip de l’entitat també suposava un canvi de directriu. A més de conquerir el mercat espanyol, volien arribar al mercat europeu. Per això, participaren a dos esdeveniments importants: la Fira Internacional del Calçat (G.D.S) de Düsseldorf i la Fira de Calçat MICAM. Pretenien també, adquirir uns coneixements innovadors i es varen organitzar cursos juntament, amb el centre de formació de disseny i moda destinats a dissenyadors i estilistes de calçat.

La XXVII exposició de Selec Balear es va dur a terme a la ciutat de Palma de Mallorca dintre de la llonja de Guillem Sagrera. Paral·lelament a l’exposició celebrada a la llonja, l’artista italià Tino Ferrairo exposava una línia juvenil a la ciutat de la indústria sabatera del Raiguer, Inca.

El grup Selec Balear va participar a les fires de calçat MICAM dutes a terme a Bolonya i Milan. “Durant les quatre jornades el pavelló de les Balears va ser visitat per uns 29.000 italians i uns 3.000 estrangers, tots ells professionals i majoristes del calçat.” (Sastre Moll, 1998, 44)

Tots els fabricants que participaven a les fires més importants feien un gran esforç econòmic per poder dur tot el mostruari i ensenyar-lo a tots els visitants. Cercaven obrir comerços a Europa, Japó o Sud-Amèrica per poder incrementar la producció i donar feina tot l’any a les fàbriques de la ciutat, entre elles, la ciutat d’Inca.

El principal competidor del mercat europeu era Itàlia degut al seu mostruari de luxe, els fabricants italians també lluitaven per aconseguir una sabata de qualitat i exquisit disseny.

QUARTA ETAPA: SELEC BALEAR 1990-1998

Els anys 1990, el president Miquel Llompart volia projectar Selec Balear cap a quatre fronts: Europa Occidental, Est Europeu, Pròxim i Llunya Orient i mercat Americà. Aquesta projecció no es va poder dur a terme, es necessitava molta ajuda financera i no ho varen poder aconseguir. Amb el recolzament econòmic que tenia Selec Balear sols va poder seguir anant a les fires de Madrid i Düsseldorf.

Any rere any, a les fires anomenades anteriorment hi participaven diverses empreses, entre elles: Lottusse, Tony Mora, Kollflex, Barrats, Yanko, Calzados Seguí, S.T.S Florit, S. Pons Quintana, Calzados Ferrerías y Looky.

Durant els anys 1990 al 1992 les exportacions varen minvar degut a que la sabata va patir limitacions i es varen tancar fàbriques.

L'any 1998 es va començar a iniciar el mercat japonès. Hi varen participar 8 empreses de l'associació. Dues de les quals es situaven a Inca, Yanko i Lottusse. Els mercats asiàtics presentaven una sabata més econòmica, però de baixa qualitat, i aquest fet provocava una gran competència al mercat espanyol.

Miquel Beltran, un industrial inquer, va ser elegit president de la comissió d'exportació a mitjans del 1990. La comissió liderada per l'inquer, volia entrar als mercats de l'est i als mercats asiàtics. L'intent d'entrar dins aquests dos mercats va fallar.

“La firma Yanko va aconseguir crear una societat conjunta amb l'empresa nipona CROWN SHOE COMPANY amb un capital inicial de 200 milions de

pessetes confiant facturar a l'any uns 150.000 parells; i tot això per un valor global de 4.000 milions de pessetes." (Sastre Moll, 1998, 63)

De l'any 1991 a l'any 1993 les exportacions varen disminuir considerablement degut als elevats impostos que havien de pagar per exportar els parells de sabates i l'encariment del transport.

A causa de les disminucions d'exportacions i altres conseqüències, la firma Yanko es va veure amb l'obligació de suspensió de pagaments i va deixar d'existir a finals de 1997. El mercat on s'exportava més era l'americà. Estats Units juntament amb Canadà eren els principals compradors.

Taula 1: Exportacions de parells de sabates realitzades per les Balears a finals dels anys seixanta

Any	Parells exportats	Exp. EE.UU.	Exp. Canada	Exp. Alemanya
1968	1.535.074	1.053.553 68,6%	320.575 21%	45.230 3,0%
1969	1.486.878	1.115.580 75,0%	267.839 18%	33.258 2,2%

Nota. Font: (Sastre Moll, 1998, 65)

Com es mostra a la Taula 1 es pot observar la diferència que hi havia entre els països americans i el país d'alemanya l'any 1968 i el 1969 de les exportacions dutes a terme.

Després de 25 anys de camí de disseny, qualitat i moda en la indústria del calçat, Selec Balear va desaparèixer l'any 1998.

A mode de conclusió, es pot dir que Selec Balear sempre ha optat per la qualitat del calçat per obtenir tots els nombrosos èxits al llarg del seu camí. Durant els 25 anys les empreses que han format part de l'associació han anat canviant. Aproximadament 27 empreses han format part i el darrer any va acabar amb 10 empreses, de les quals només n'hi havia una d'Inca: Dillon S.A.

9. Recessió de 1977

La recessió del 1977 va condicionar el sector de la pell i del calçat a la ciutat d'Inca. En aquests anys, Inca era el nucli principal de la indústria balear. A finals dels anys setanta, degut a la crisi, la indústria d'Inca va patir un gran estancament. Es varen haver de tancar moltes fàbriques i es varen perdre molts de llocs de feina, així com s'ha anat explicant en el punt de les diferents fàbriques a Inca.

La recessió és conseqüència d'una sèrie de factors: la crisi econòmica del 1973, l'entrada al mercat de països del sud-est asiàtic amb productes a baix preu i la indústria alacantina per a la modernització de les seves empreses.

Uns dels principals factors va ser l'auge del sector turístic, aquest va rebre una gran quantitat d'inversions que anys enrere anaren destinades al sector del calçat i de la pell. Els empresaris d'Inca preferien invertir en el sector hotelier enlloc de la modernització de les fàbriques de calçat.

La calma econòmica s'observa a finals del 1975 quan es recordava que a Inca es necessitaven talladors de pell ja que la demanda era elevada. La immigració de forasters cap a la ciutat d'Inca encara era rellevant. Sembla que hi havia massa feina i el comerç es beneficiava d'aquesta situació. Antoni Fluxà, en aquells anys batle d'Inca, afirmava:

"Inca és en si una ciutat pobra, pel seu terme, ja que no tenim platges (...), tot ha de sortir de les butxaques particulars dels habitants ja que a més el 80% de tots són obrers (...) Inca posseeix prop de 100 fàbriques de Calçat, vint i tantes fàbriques de marroquineria, fàbriques de curtits, infinitat de comerços, una població netament industrial." (Pieras Villalonga & Vives Amer, 1996, 356)

Durant aquests anys de calma, a més d'Antoni Fluxà, altres empresaris també criticaven les maneres d'actuar d'altres propietaris, principalment la falta d'organització. José Albaladejo afirmava:

"Sobren els empresaris que tenen una indústria amb la sola ambició de poder viure folgadoament. Aquí fa falta gent amb inquietud de futur, gent que tingui confiança en la serietat de la seva gestió empresarial. Freqüentment, es dona el cas d'empresaris que inverteixen els beneficis que aconseguen en una finca perquè no tenen la més mínima confiança en les seves possibilitats " (Pieras Villalonga & Vives Amer, 1996, 356)

Des de 1975 a 1981 son uns anys de gran transcendència tant des del punt de vista econòmic com polític i és quan comencen les dificultats per les fàbriques. A Inca, durant aquests sis anys es passa de l'eufòria econòmica a les portes d'una crisi que deixarà malmesa l'estructura productiva i social de la ciutat.

Es varen produir la reducció de vendes en el mercat nacional i el descens de les exportacions ja que Estats Units, afectats per la crisi del petroli, tancaren les portes al calçat d'Inca. Aquest fet va implicar la disminució d'entrada de matèries primeres, i com a conseqüència aquestes es varen encarir. Les fàbriques no podien fer front a la pujada de preus ja que era molt difícil obtenir crèdits dels bancs i el govern central no donava solucions. Per tant, per tots aquests inconvenients la producció del calçat es va veure disminuïda i els anys bons de la indústria d'Inca estaven a punt d'acabar.

L'any 1977 varen aparèixer associacions patronals i nous sindicats per anar transformant la manera de fer feina dels obrers, la dictadura estava a punt d'acabar i aquest fi va ocasionar uns canvis en el sector de la pell i del calçat. Dins aquest mateix any els sindicats negociaren el conveni laboral dels treballadors per unes millors condicions de feina, però els obrers no lluitaren per obtenir el que els sindicats demanaven ja que tenien por a perdre el seu lloc de feina.

La devaluació del dolar de l'any 1978 va ser un nou problema que es va sumar a la crisi del calçat. L'exportació a Estats Units es cobrava amb dòlars i, per tant, els beneficis de cada cop es reduïen més.

“La indústria del calçat es troba en situació delicada com a conseqüència de la forta incidència de les devaluacions del dòlar, que han ocasionat un desnivell entre els preus exteriors i interiors d'un vint per cent, ja que el seixanta-vuit per cent de les nostres exportacions es realitzen als Estats Units.” (Manera, 2002, 418)

L'any 1979 el sector del calçat estava travessant una greu crisi. Inca, es veia molt afectada ja que una part important de la seva població, directe o indirectament, estava implicada al món de la sabata. A finals del 1979 diverses fàbriques d'Inca es varen veure obligades a reduir el nombre d'hores dels seus treballadors, i a conseqüència d'aquest fet els salaris varen disminuir i el poder adquisitiu de la gent es va veure afectat.

Durant els pròxims anys la situació de cada vegada empitjorava més, situació que provocava el tancament de fàbriques i tallers. Arrel d'aquest fet els obrers es quedaven sense feina. En un principi sindicats i empresaris no s'entenien però a finals de l'any 1980 arribaren a un pacte: modernització de les fàbriques i tallers i es donava importància al disseny, la moda i el màrqueting. També, dins aquest acord es parlava de la formació dels obrers i de nous canals per finançar la sabata.

Encara que es varen tancar moltes fàbriques i la majoria d'obrers varen perdre el seu lloc de feina, la producció bruta seguia constant, el que ens indica un augment notable de la economia submergida. Algunes seccions de les fàbriques es treien al carrer, traslladant al lloc de feina als seus domicilis.

Dins el procés de canvi, els sindicats denunciaren que els empresaris s'aprofitaven de l'acord per reduir plantilles de les fàbriques. Aquesta situació va provocar una economia submergida que encara perdura en l'actualitat.

“A mitjan 1981 el Pla de Reconversió del Sector del Calçat per part del Govern Central contemplava ajudes encaminades a millorar la tecnologia i la productivitat; a fomentar la comercialització a partir de campanyes publicitàries i el control rigorós de qualitat; mesures financeres, fiscals i laborals a partir de crèdits a llarg termini per inversions d’equipament i una possible moratòria de les quotes de la seguretat social, així com també facilitats per a les jubilacions anticipades per a majors de seixanta anys.” (Pieras Villalonga & Vives Amer, 1996, 358)

Desafortunadament, el Pla de Reconversió no va tenir l’èxit esperat ja que l’atur dins aquest sector anava en ascens. El que va tenir èxit van ser els treballs a domicili, que va suposar disminuir els costos de personal i així s’evitaven pagar les assegurances.

“L’any 1983 l’atur industrial a Inca se situava sobre els 751 treballadors i el 1986 sobre el 1.220”. (Pieras Villalonga & Vives Amer, 1996, 358)

Després de tants anys amb recessió del sector, a principis dels anys noranta la ciutat d’Inca i el sector de la sabata va començar a rebre ajudes de la Unió Europea. No es podia deixar perdre aquesta indústria de tant de prestigi de la ciutat d’Inca, considerant que en aquell temps la majoria de famílies de la comarca vivien de la sabata.

Com afirma Guirado(2017) ex directiu jubilat de Camper “Els primers símptomes de la crisi es varen notar a finals dels anys seixanta, quant part de la producció es va traslladar a Alacant. Però en aquest moment va entrar el treball dels americans i ens vàrem recuperar. No obstant, les exportacions als Estats Units varen ser una il·lusió. Al poc temps es va acabar i la crisi va tornar (...) L’any 1978 quasi 9.000 inquers treballaven en el sector del calçat; el 1990 sols eren 3.840. Part d’aquests sabaters varen ser prejubilats o començaren a treballar a l’hostaleria (...).” (pàg. 6)

Així com afirma Pieras (2017) “S’adoptaren mesures fiscals, laborals i financeres. Les fàbriques eren petites, les empreses no estaven ben capitalitzades per afrontar crisis i reconversions i la innovació mai va ser un punt fort. El 1994 Inca, va ser inclosa a l’Objectiu 2 de la Unió Europea.” (pàg. 6)

10. Museu del calçat i de la pell

L’any 2010 es va inaugurar a Inca un museu on conta la història de la sabata i de les seves indústries auxiliars a Mallorca des del segle XIII fins a l’actualitat. Es troba situat a Inca, a un pavelló de l’antic quarter militar General Luque i és visitat per moltes persones, tant residents a les Illes Balears com estrangers.

“El museu disposa d’una important col·lecció de màquines industrials procedents de fàbriques de sabates (moltes d’elles de l’antiga fàbrica Can Melis), així com també disposa d’eines preindustrials de sabaters d’Inca (...) Inca i la comarca del Raiguer s’han caracteritzat per una elaboració d’un tipus de sabata de gran qualitat d’origen tradicional anomenada Goodyear. Aquest tipus de sabata, molt confortable i de gran resistència, es caracteritza per una doble costura que uneix, d’una banda, el cos de la sabata a la vira, i un segon repuntat exterior que fixa la sola en aquesta peça. La selecció de màquines que es pot veure al Museu mostra les fases més importants de la laboriosa fabricació del calçat Goodyear de manera industrial: el disseny i la forma, el patronatge i el tall de la pell, l’enfranquiment, el muntatge, l’acabament, l’envàs i la distribució i venda.” (Rotger, y otros, 2018, 4,5)

Pau Rotger, padrí meu i sabater, fa un incis sobre la tradicional fabricació Goodyear: *El nom del tipus de fabricació Goodyear prové de l’inventor del sistema el nord-americà Charles Goodyear. Va patentar una màquina per cosir sabates el 24 de gener de l’any 1871.*

Exposa també, diferents fotografies, col·leccions de sabates d’antics i actuals fabricants de calçat, dissenys, revistes de moda i altres curiositats

relacionades amb el món de la sabata. L'actual directora del museu, Aina Ferrero, explica la seva idea al diari Brisas.

Ferrero(2017) “La nostra idea es que el Museu expliqui la història de la indústria del calçat a Inca: la història dels sabaters. Tenim la voluntat d'ampliar encara més a fons mitjançant convenis i adquisicions de noves peces. També voldria potenciar el contacte amb el poble, que els inquers se'l facin seu (...) M'agradaria afavorir la relació entre el calçat i l'art i també potenciar la investigació en el sector de la pell i dels teixits amb l'objectiu d'obrir el museu cap al terreny de la moda.” (pág. 7)

Des de fa 3 anys, en el museu també s'imparteixen cursos de formació dual del calçat. Es tracte d'un curs que conté teoria i pràctica. Per una banda, la teoria l'imparteix en Pep Rotger, el meu pare, i a l'hora de fer les pràctiques els alumnes es traslladen a les diferents fàbriques d'Inca per a que els ensenyin com és el procés d'una sabata. Aquestes fàbriques són Lottusse, Carmina, Ballco i la fàbrica de Lloseta Bestard. Des del meu punt de vista, aquests curs són molt interessants ja que es comença amb un nivell zero i si l'alumne s'interessa i agrada a les fàbriques, després de tenir el curs pot ser un treballador més de l'empresa. De fet, l'any 2018 eren 11 alumnes i al final, 7 varen tenir feina. Quatre fan feina a Carmina Shoemaker i tres a Lottusse. Aquest any 2019 també es dur a terme el curs i esperem que tots els alumnes després d'aprendre tantes coses sobre la sabata puguin ser seleccionats per treballar a les fàbriques. Així, a més de la gent que duu molts d'anys a les fàbriques cada any s'incorporen altres persones. Els sabaters més veterans acaben d'ensenyar a les persones amb menys experiència.

11. Testimoni sabater: Pau Rotger Reus

Per posar fi a un treball dedicat al món de la sabata a partir dels anys seixanta, tinc el privilegi de poder acabar amb una xerrada amb el meu padrí patern Pau Rotger, on m'ha contat tot el seu recorregut, història i experiència dins el món del calçat. Tota la seva vida ha transcorregut al voltant de la sabata

i ha estat considerat un bon sabater. A continuació exposo la xerrada que vaig tenir amb ell el dia 14 de març, just el dia que complia 87 anys.

“Vaig venir al món un 14 de març de l’any 1932. Quan vaig néixer ja tenia el meu pare mort i la meva mare va morir quan jo tenia 11 anys. Quan era petit, la meva mare anava a alimentar de llet a la filla, acabada de néixer, de la senyora de Can Bibiloni, d’autos Bibiloni a Palma. En aquells moments la senyora del taller de mecànica em volia fer prendre l’ofici de mecànic. Però, degut a la mort de la meva mare, la que em cuidava era la meva tia, una germana de la meva mare. La guerra a Espanya va començar l’any 1935 i va acabar al 1942 i estaiem en un temps de fam i jo havia de portar doblers a la família per poder alimentar-nos.

L’any 1944, quan tenia 12 anys em varen oferir aprendre l’ofici de sabater. Vaig anar a aprendre l’ofici amb el senyor Llorenç Coll, fundador de l’actual firma Kollflex situada a Selva. Es situava a la tafona vella de Caimari i el meu salari eren 300 pessetes a la setmana. Quan tenia 14 anys vaig començar a la fàbrica Llorenç Fluxà a Inca, actualment Lottusse, i vaig aprendre fer la fabricació Goodyear. La fabricació de la sabata ja era amb maquinària, vaig aprendre del senyor Juan Gari, el qual era l’encarregat. Vaig estar fins als 16 anys assegurat i amb una jornada completa de dilluns a dissabte.

Després, acabats els 16 anys, em vaig traslladar a Ca’n Gonzales, on vaig aprendre a desvirar soles i a fer la feina de finissatge (l’acabat de la sabata). Durant un any vaig aprendre aquestes feines.

Als 17 anys, un altre cop em varen oferir tornar a la tafona vella de Caimari on hi havia un taller liderat per els senyors Arnaldo Mir i Bartolome Curt. A aquells moments hi havia unes 30 persones fent feina al taller. Muntàvem i acabàvem tota la sabata a mà, i fèiem sabates “cadete”, per a nins i nines aproximadament de vuit a dotze anys.

N'Arnaldo Mir va vendre la seva part del taller de Caimari a Mateu Vives i a Llorenç Coll, i varen formar la marca "Morrusa" on feien feina des de casa seva. Es treballava amb un altre tipus de sabata que ja era sabata de "cavaller". El meu camí a la marca Morrusa va durar nou anys.

Després de la jornada laboral, quan arribava a casa, per poder obtenir més beneficis, feia sabates a mida, tot manualment, i ho acabava a Ca'n Llorenç Coll per després poder vendre la sabata al qui me l'havia encarregada. La matèria prima la comprava a "Curtidos Juan Ramón" a Inca.

Després d'haver après molt sobre la sabata, a finals de l'any 1958 per unes circumstàncies vaig anar a fer feina a la fàbrica Bonafe & Guasp situada a Inca al Carrer Barco. Hi treballaven 180 persones aproximadament. A aquesta fàbrica es varen concentrar els millors sabaters del raiguer que sortien de fer feina de casa seva, els quals es consideraven gremis. Quan el patronista italià Cappola va deixar la fàbrica, José Albaladejo Pujadas, patronista i arribat de Calzados Seguí, va començar al seu lloc. Eren quatre socis, i Albaladejo era el qui representava un 51% de l'empresa.

A dins la mateixa fàbrica, l'any 1960 Albaladejo va iniciar la firma Yanko (amb l'idioma hongarès significa Joan). Érem aproximadament 15 sabaters i a poc a poc, jo organitzava tot el procés de producció de la sabata. Fins l'any 1969 vaig estar al mateix lloc de feina.

Una vegada que Albaladejo va començar a llançar la firma Yanko, Bonafe & Guasp començà a introduir la firma Flavia, la qual era patrocinada per un grup de ciclistes, i d'aquesta manera la marca va agafar molta força. Antigament es patrocinava d'aquesta manera perquè a aquells anys no teníem tota la innovació que hi ha d'avui en dia per poder fer una bona publicitat.

Les marques es comencen a separar i degut a això, la firma Bonafe & Guasp desapareix, i passa a ser una nova marca anomenada Flavia.

Personalment, jo quedo encarregat amb José Albaladejo, amb la firma Yanko, a la secció de fabricació de la sabata i pas a director de control de qualitat, on supervisava cada parell per a que tot estigués en bon estat i si no era així, cridava a l'encarregat i li deia que no estava ben fabricada. Aleshores degut als inicis de la fabricació de la firma Yanko, juntament amb els 15 obrers ens traslladem a un altre pis dins el mateix edifici del C/Barco.

L'any 1969, comencen les obres per traslladar Yanko a la carretera d'Inca-Binissalem km 27. A aquests moments l'economia d'Espanya creixia, i com a conseqüència, la firma també de cada vegada anava agafant més força, es fundà la nau per poder tenir més espais i tota la maquinària corresponent per a la fabricació de tot el procés de la sabata. També, es varen incrementar el nombre de persones, aproximadament unes 450. Diàriament, es fabricaven 1200 parells de sabates per poder dur a la venda. A aquests moments seguia creixent molt, i es varen absorbir diferents fàbriques d'altres pobles.

De Lluçmajor varen ser dues fàbriques: Gregorio Clar S.A. i Ramón Pares Puig. A les dues fàbriques es feien un muntant de producció de senyora: bota, sandàlia i "bottier" (Luis XV) i s'hi feien uns 1000 parells diaris. Setmanalment anava a Lluçmajor a les fàbriques a revisar i controlar la producció i la feina dels treballadors.

Vull fer un petit comentari molt important per a la fàbrica de Lluçmajor Ramón Pares Puig. I és que quan es va obrir, on hi vàrem assistir totes les persones treballadores de l'empresa, varen venir a inaugurar-la els tres ministres de General Franco, els famosos López: Gregorio López Bravo, López de Letona i López Rodó.

A Inca també s'absorbiren quatre fàbriques: Calçats Morro on s'hi fabricaven 200 parells diaris, Calçats Antonio Pujades amb uns 150 parells diaris d'un tipus de sabata anomenat "kiowes" (mocassins), Calçats Pedro Prats on s'hi feia la sabata d'alta qualitat amb un exquisit disseny i es fabricaven uns 200 parells diaris. A aquesta fàbrica es fabricaven les sabates

amb la firma Pepe Albaladejo by Yanko. Aleshores varen canviar el nom per Calçats Perico. Calçats Ballester, on fabricaven senyora “esport” amb uns 200 parells diaris.

A Mancor, s’absorbeix la fàbrica Calçats Amer per realitzar sabates tipus “Sebago” (nova-moc: nou mocassins) amb un 200 parells diaris.

Juntament amb el propietaris supervisàvem tots els parells de sabates. També, formava a les diferents persones de les fàbriques per fer un bon equip i, així m’assegurava de que sabien realitzar el procés de la sabata i també aquestes es tornaven gent de confiança.

Una vegada que aquestes set fàbriques acabaven els parells diaris, els entregaven a la fàbrica de Yanko. Jo feia un control de qualitat i el resultat final de l’expedició, actualment la logística, distribuïen a clients i tendes pròpies els muntants de 3200 parells diaris aproximadament.

La crisi de l’any 1973 no va afectar directament a Yanko, ja que l’any 1974 s’absorbeix una fàbrica de formes situada a 31 de desembre a Palma de Mallorca anomenada Formes Colom. Quan va passar a Inca va ser anomenada “Hormas Inca S.L.” situada al carrer Mancor. El 1976 s’inaugura una fàbrica de “bolsos” al mateix carrer amb la firma Yanko. A la ciutat de Palma, a la plaça de Sant Francesc s’incorpora una nova fàbrica de “prendes”. Gràcies a l’obertura d’aquestes fàbriques Yanko no es va veure afectada per la crisi.

Al llarg d’aquests anys vaig intervenir amb totes aquestes negociacions per poder obrir les diferents tendes. A Lluçmajor també hi havia una fàbrica de tacons on es realitzava la producció de senyora.

Aquest procés recull de l’any 1970 a l’any 1978 i Albaladejo, m’escoltava per poder dur a terme diferents tipus de feina. A aquells moments, estaven creant llocs de feina, per tant, Yanko augmentava el personal i degut a això

s'estaven creant pròpies tendes a nivell d'Espanya i es necessitaven diferents productes per poder servir als clients.

Amb l'ajuda del publicista Paco Iraola, adequàvem els "escaparates" a la firma i informava als venedors de les tendes així com ho havien de fer per futures vegades. Les tendes es situaven a diferents llocs geogràfics: Vigo, Sevilla, Alacant, Madrid, Barcelona i Paris.

La crisi del 1981 va afectar a Yanko. Es varen incrementar els preus de les matèries primes, per tant, Yanko es va veure obligat a pujar els preus i degut a això la fabricació minvava i de cada vegada els consumidors compraven menys.

Aquest mateix any, la fàbrica situada a Lluçmajor Ramón Pares Puig, va fer suspensió de pagaments. La firma Yanko havia de seguir fent sabates de senyora, aleshores a Inca era impossible fer aquesta fabricació, vaig passar a ser director general durant 16 anys a Lluçmajor, fins a finals de l'any 1997, quan tenia 65 anys. Cada dia em traslladava a Lluçmajor, però els dematins passava per la nau de Yanko per recollir matèria prima i informació de "mostruaris."

Vull recalcar que l'any 1993 Yanko entra en un retrocés de pagos i es va veure amb l'obligació de fer suspensió de pagaments. Dins el mateix any es va crear una empresa mixta amb el Govern Balear anomenada "Nova Generació d'Exportació Balear" per mirar de salvar la marca i s'enviaven sabates al mercat japonès i nord americà. Desgraciadament, no va anar bé i el 1997 Yanko declara la quebra. A jo particularment, me va afectar perquè a través de l'empresa mixta el senyor Xavier Camp, va passar de gerent a l'empresa i em va demanar si podia dur l'empresa durant 2 anys.

A causa de la quebra, la nau de Yanko desapareix i aquesta empresa mixta passa al carrer Binissalem, número 51, a la ciutat d'Inca i es segueix fabricant la firma Yanko amb el nou inversor.

L'any 1998 la meva dona i jo vàrem anar a Japó a traves d'aquesta empresa mixta per donar-nos a conèixer més a la fira de consum i vàrem fer unes demostracions del que era la firma Yanko per potenciar la nova generació perquè Yanko tornès a arrancar. Les meves eines personals manuals, la taula i la cadira de sabater les vaig enviar a Japó i encara ara es troben allà.

L'any 1999, després de 2 anys a aquesta empresa, em vaig jubilar. I d'això ja fa vint anys, qui ho diria, pareix que només n'han passat dos. Encara que estic jubilat, m'agrada estar informat del món de la sabata i saber notícies de les fàbriques d'Inca, aquesta professió que tant he estimat i tant m'ha ensenyat." (Rotger & Rotger, 2019)

Considero oportú, amb els seus permisos, incloure les següents imatges al treball, on surten el meu padrí i el meu pare. Han estat ells els qui m'han pogut explicar tota aquesta història del calçat reflectida al llarg d'aquestes pàgines.

Imatge 18: Pau Rotger, el meu padrí, al Museu d'Inca recordant la professió que tant ha estimat. Març 2019

Imatge 19: Pau Rotger, al davant d'una fotografia seva al Museu d'Inca. Març 2019

La sabata tan original que Pep Rotger ensenya a la següent imatge, està fabricada per ells dos i s'exposava com a reclam a les fires baix la firma Yanko. Pep va fer la forma i el patró, i Pau la va muntar i la va acabar. La varen fabricar quan el meu pare tenia 17 anys i el meu padrí 46.

Imatge 20: Pau Rotger i Pep Rotger. Museu d'Inca, març 2019

Imatge 21: Pau Rotger i Magdalena Rotger. Museu d'Inca març 2019

12. Bibliografia

- Corcoles, P. (24 / enero / 1998). La industria de Inca experimenta un fuerte auge pero queda ensombrecido por el aumento del paro. *El día del mundo*.
- Córcoles, J. (2000). *Inca, un segle ciutat*. Inca: Ingrama.sa (Graficas Garcia).
- Ferrero, A. (7 / octubre / 2017). Combinaremos calzado y arte. *Brisas*.
- Guirado, J., & Pieras, M. (07 / Octubre / 2017). Calzado el declive de una industria. *Brisas*.
- Manera, C. (2002). *Las islas del calzado*. Palma: Leonard Muntaner.
- Pieras Villalonga, M., & Rayó Bennàssar, P. (2000). *Inca, imatges d'una ciutat, imatges d'un segle*. Inca: Ingrama.sa (Graficas Garcia).
- Pieras Villalonga, M., & Vives Amer, F. (1996). *A La Transició a les Illes Balears*. Palma: Separata.
- Pol, A. (07 / octubre / 2017). Calzado con historia: pocas fábricas siguen activas en una industria que tuvo gran presencia en el pasado en municipios del Raiguer. *Brisas*.
- Pol, A. (07 / octubre / 2017). El gran reto del calzado. *Brisas*.
- Rotger, P., & Rotger, P. (febrer / 2019). Font oral.
- Rotger, P., Rotger, P., Lara, M., Ramirez, C., Molina, G., Tortella, J., & Pou, B. (2018). *La fabricació manual i industrial del calçat*. Inca: Cruz Ugarte, Tatum&Golomb.
- Sastre Moll, J. (1998). *Selec Balear. 25 años de diseño, calidad y moda en la industria del calzado*. Palma: Rotger, S.L.

13. Índex imatges

Imatge 1: Formes de fusta. Imatge pròpia del museu d'Inca, març 2019.	8
Imatge 2: Aparell per escalar patrons. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019.	9
Imatge 3: Màquina de rebaixar dins la secció d'enfranquiment. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019	9
Imatge 4: Màquina de trepar dins la secció d'enfranquiment. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019	10
Imatge 5: Màquina de repuntar dins la secció d'enfranquiment. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019	10
Imatge 6: Màquina de muntar o de centrar. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019	11
Imatge 7: Màquina de cosir soles. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019	11
Imatge 8: Màquina d'assentar soles. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019	12
Imatge 9: Màquina de desbastar. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019	12
Imatge 10: Màquina per marcar punt. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019	13
Imatge 11: Màquina de desvirar soles. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019	13
Imatge 12: Màquina de toscar sola. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019	14
Imatge 13: Màquina de cardar o raspar. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019	14
Imatge 14: Màquina de polir fronts de tacó. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019	15
Imatge 15: Màquina de passar ferros. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019	15
Imatge 16: Màquina de polir. Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019.....	16
Imatge 17: Màquina per vaporitzar pell (bufador). Imatge pròpia del Museu d'Inca, març 2019.....	16

Imatge 18: Pau Rotger, el meu padrí, al Museu d'Inca recordant la professió que tant ha estimat. Març 2019.....	70
Imatge 19: Pau Rotger, al davant d'una fotografia seva al Museu d'Inca. Març 2019	70
Imatge 20: Pau Rotger i Pep Rotger. Museu d'Inca, març 2019	71
Imatge 21: Pau Rotger i Magdalena Rotger. Museu d'Inca març 2019.....	71

14. Índex mapes

Mapa 1: Plànol de les fàbriques a Inca al 1960. Elaboració pròpia mitjançant Google my maps.	24
Mapa 2: Primer taller-fàbrica Lottusse 1877	27
Mapa 3: Segona fàbrica Lottusse 1877. Actualment es situa aquí mateix.....	27
Mapa 4: Fàbrica Calçats Seguí	29
Mapa 5: Primera fàbrica Barrats 1890	31
Mapa 6: Segona fàbrica Barrats 1890. Actualment es situa aquí mateix.....	32
Mapa 7: Fàbrica Bonafe & Guasp	34
Mapa 8: Fàbrica Yanko. Carretera Inca-Binissalem km 27.....	38
Mapa 9: Fàbrica Yanko. C/Binissalem	38
Mapa 10: On actualment es fabrica la firma Yanko. C/Joan d'Àustria	39
Mapa 11: Fàbrica George's. C/Antoni Maura	40
Mapa 12: Fàbrica Belart. C/General Luque.....	41
Mapa 13: Fàbrica Calçats Beltran. C/Raiguer	42
Mapa 14: Fàbrica Pedro Prats. Fabricació de la firma Pepe Albaladejo. C/General Weyler.....	44
Mapa 15: Primera fàbrica Calçats Fluxà. C/Des Tren	46
Mapa 16: Segona fàbrica Fluxà. C/General Luque	46
Mapa 17: Fàbrica Calçat Toni Bisquerra. C/Escorca	48
Mapa 18: Calçats Ballester. C/Avinguda de Lluç	50
Mapa 19: Fàbrica Esteban Alcina Ballester. C/Vicenç Ensenyat. Actualment es troba aquí mateix	50
Mapa 20: Fàbrica Carmina Shoemaker. C/Berenguer d'Anoia. Actualment es troba aquí mateix	52

15. Índex taula

Taula 1: Exportacions de parells de sabates realitzades per les Balears a finals dels anys seixanta.....	57
--	----